

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра практичної та клінічної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Духовний розвиток, як домінанта якості професійно-особистісного росту

психолога-фахівця.

**Spiritual development as a dominant factor in the professional and personal
growth of a specialist psychologist.**

Виконала: студентка заочної форми навчання

Спеціальності 053 Психологія

Освітня програма Психологія

Шевчук Катерина Олегівна

Керівник: доцент, к. псих. н. Данілова О. С.

Рецензент: к. псих. н., доцент кафедри практичної
психології ОНМУ Чумаєва Ю. В.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ _____ від _____ 202__ р.
Завідувач кафедри

_____
(підпис) (ПП)

Захищено на засіданні ЕК № __
протокол № __ від _____ 202__ р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК

_____
(підпис) (ПП)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	7
1.1. Поняття духовності та її вплив на особистість скрізь призму філософсько-теологічного та історико-культурного підходів	7
1.2. Духовний аспект в різних психологічних течіях, зарубіжні та вітчизняні психологічні теорії і концепції духовності.....	15
1.3. Роль духовного розвитку та його вплив на психологічну практику і професійну діяльність психолога	26
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	35
2.1. Організація та етапи емпіричного дослідження	35
2.2. Методичне забезпечення проведення емпіричного дослідження... ..	37
Висновки до другого розділу	47
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	49
3.1 Статистична обробка тестових методик.....	49
3.2 Статистичний аналіз результатів обробки даних	65
3.3. Визначення кореляційних зв'язків між окремими характеристиками особистості та рівнем духовного розвитку особистості.	74
Висновки до третього розділу	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження теми духовного розвитку в контексті професійно-особистісного зростання психолога є особливо важливою у сучасному світі, де психологічна практика стикається з численними викликами та змінами. Сьогодні психологи грають ключову роль у підтримці психологічного здоров'я та емоційного благополуччя особистості, тому їхня професійна підготовка повинна включати не лише технічні навички, а й аспекти, пов'язані з духовним розвитком.

Зростання потреби в психологічній допомозі обумовлено не лише соціальними та економічними факторами, а й зростанням усвідомлення важливості психологічного здоров'я в суспільстві. У цьому контексті духовний розвиток виступає важливим елементом у процесі формування професійної ідентичності фахівців, оскільки він сприяє розвитку внутрішньої стійкості, емпатії та самосвідомості. Психологи, які займаються своїм духовним розвитком, здатні краще усвідомлювати свої емоції та переживання, що, у свою чергу, підвищує їхню ефективність у роботі з клієнтами.

Крім того, етичні стандарти, яким повинні відповідати психологи, вимагають від них глибокого розуміння до потреб людини. Духовний розвиток сприяє формуванню чутливості та емпатії, що є критично важливими для надання якісної допомоги. Психологи, які інтегрують духовні аспекти в свою практику, більш ефективно реагують на різноманітні потреби клієнтів.

В умовах соціально-культурних змін, що відбуваються в суспільстві, а також в нашій країні, важливо враховувати контекст, у якому перебуває людина. Розуміння духовності значно збагачує аналіз проблем, з якими звертаються клієнти, і сприяє більш глибокому і всебічному підходу до їх переживань.

Дослідження духовності представлені філософсько-психологічними концепціями провідних вчених: Адлера А., Ассаджіолі Р., Гроффа С., Еріксона Е., Келлі Д., Маслоу А., Олпорта Г., Роджерса К., Франкла Ф., Фромма Е., Юнга К. та інші.

У вітчизняній психології найбільш розвиненим напрямом досліджень психологічних аспектів духовності займались Бех І. Д., Боришевський М. Й., Зязюн І. А., Москалець В. П., Помиткін Е. О., Рибалка В. В., Шевченко О. В., Юзвак Ж. М. та інші.

Релігійну спрямованість духовності розглядали Екслайн Дж., Худ Р. В., Кеніг Х. Г., Мартін А. М., Паргамент К. І., Рос Є. Д. та інші.

Християнсько-орієнтований підхід до духовності активно досліджуються в працях Данілової О. С., Климишин О. І., Савчина М. В..

Ціннісні орієнтації як основу духовної сфери особистості досліджували Олпорт Г., Парсонс Т., Яценко Т. С. та інші.

Сучасний стан дослідження феномену духовного розвитку в професійному середовищі психолога вказує на потребу в глибшому розумінні його специфіки. Данна робота зосереджується на значущості духовного розвитку для психолога-фахівця, розглядаючи його як ключовий аспект професійної практики та інтеграції духовного розвитку в професійний контекст, а також на вивченні його впливу на професійний ріст психолога як фахівця.

Мета дослідження полягає в інтегрованому (теоретичному та емпіричному) аналізі ролі духовного розвитку в професійно-особистісному зростанні психолога-фахівця.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття духовності в контексті філософсько-теологічних та історико-культурних підходів, виявляючи його сутність та вплив на особистість.

2. Теоретично дослідити духовний аспект у різних психологічних школах, порівнюючи зарубіжні та вітчизняні теорії і концепції та його значення в контексті психологічної практики.

3. Розробити авторську збірку тестових методик націлених на визначення духовного розвитку особистості в межах мети емпіричного дослідження.

4. Визначити взаємозв'язки між окремими характеристиками особистості та рівнем духовного розвитку особистості.

5. Провести аналіз і інтерпретацію отриманих результатів.

Об'єкт дослідження: феномен духовного розвитку.

Предмет дослідження: духовний розвиток психолога-фахівця як складова його професійно-особистісного росту.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань, були використані наступні теоретичні та психодіагностичні методи:

Теоретичні методи дослідження: метод аналізу та порівняння методичної та наукової літератури, що стосувалася теми кваліфікаційної роботи, метод контент-аналізу, синтезу, метод герменевтики, а також використання методу узагальнення та систематизації психологічних знань.

Емпіричні методи дослідження з залученням таких методик: методика «Духовний потенціал особистості» Помиткіна Е. О., методика «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца, методика «Опитувальник сенсу життя» (The Meaning in. Life Questionnaire, MLQ 2006), методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, шкала базових переконань Р. Янов-Бульман.

Математико-статистичні методи: обробка результатів дослідження проводилась за допомогою непараметричного критерію Краскела-Уолліса, коефіцієнту рангової кореляції r – Спірмена, коефіцієнту рангової кореляції Кендалла. Аналіз даних емпіричного дослідження здійснювався за допомогою комп'ютерних програм Excel та IBM SPSS statistics 27.

База дослідження. У дослідженні прийняло участь 67 осіб студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Практична значущість роботи: результати дослідження можуть бути використані під час навчання психологів. Вони можуть слугувати основою для оцінки професійної готовності фахівців у сфері психології, для визначення їхньої здатності до інтеграції духовних аспектів у терапевтичний процес, а

також для підвищення якості роботи психологів у їхній професійній діяльності.

Методологія, розроблена в рамках дослідження, може стати ефективним інструментом для оцінки рівня духовного розвитку психолога, що, в свою чергу, допоможе у формуванні програм підготовки, тренінгів та коучингу, спрямованих на підвищення їхньої професійної компетентності. Це сприятиме покращенню взаємодії з клієнтами та забезпеченню більш цілісного підходу до розуміння їх психоемоційного благополуччя.

Апробації та публікації. За результатами проведеного дослідження та літературного аналізу було написано колективну статтю на тему «Протікання процесів духовного та професійного розвитку в онтогенезі особистості», яка опублікована в періодичному фаховому виданні категорії «Б» «Габітус»: Данілова О. С., Шевчук К. О., Разінков В. О. Протікання процесів духовного та професійного розвитку в онтогенезі особистості. Габітус №66/2024. с. 66-86.

Брала участь у II Міжнародній науково-практичній онлайн конференції «Science and technology: challenges, prospects and innovations» з темою: «Проблема особистісної ідентичності в інтерпретації сучасного психоаналізу, інтеракціонізму і когнітивної психології», тези опубліковані у збірнику матеріалів The 2nd International scientific and practical conference “Science and technology: challenges, prospects and innovations” (October 4-6, 2024) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2024. 324 p.

Структура роботи. Загальний обсяг магістерської роботи – 93 сторінки. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків. Список літератури складається з 72 джерел. Робота проілюстрована 12 рисунками та 12 таблицями.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття духовності та її вплив на особистість скрізь призму філософсько-теологічного та історико-культурного підходів

Духовність є складним і багатогранним поняттям, що охоплює внутрішній світ людини, її моральні цінності, переконання та зв'язок з оточуючим світом.

Дослідження духовності та духовного розвитку особистості у сучасній психологічній науці бере свій початок у давніх концепціях, що виникли в філософії, релігії та традиціях різних культур, що в свою чергу потребує звернення до історії цього питання.

У античній філософії духовність розглядається через призму вчення Сократа, Піфагора, Платона та Арістотеля. Вона розглядається як характеристика особистості, яка формується через добродієсне життя і прагнення до вдосконалення душевних якостей; як вміння знайти свою унікальну природу і жити відповідно до своїх істинних цінностей та Божественної волі.

Згідно вченням Сократа духовність зводиться до прагнення людини до духовного росту [12].

Духовні ідеї Піфагора зосереджені насамперед на філософському пошуку Істини. За його уявленням навчати знанням можна лише тих, у кого вже сформована мораль і проявляються духовні потреби, адже надання знань особі з низьким духовним потенціалом неминуче призводить до зла.

Продовжуючи ідеї своїх попередників, Платон визначає категорію ідеалу, яка об'єднує концепції – Краси, Добра та Істини. Формування ідеалу, що виявляється в мистецтві, релігії та науці, слугує основою для розвитку духовного потенціалу людства. Органічна поєднаність ідей істини, добра й краси веде до високої моралі: де немає високої моралі, там немає і справжньої краси [27].

Згідно з Арістотелем, духовність є метаемпіричним, надфізичним і інтелектуальним аспектом людини, що надає їй можливість вдосконалюватися, розуміти те, що перебуває за межами реальності, досягати вищого щастя та знаходити духовність, «торкаючись» божественного.

Вчення Арістотеля про «ентелехію» сприймається як спрямованість душі, рушійна сила та активний початок, що перетворює можливості на дійсність. Через ентелехію він також пояснює концепцію душі, яка є причиною та наслідком цієї ж ентелехії. У його розумінні душа виступає місцем реалізації ентелехії, проте без душі вона не могла б здійснитися. Аристотель переконаний, що «пізнання душі значно сприяє пізнанню всякої істини, особливо ж пізнанню природи» [20].

Таким чином, людська душа стає центром всього суцього, онтологічною сутністю.

Однак Арістотель не встановлює зв'язок між Богом та душею, залишаючи цю тему недослідженою. Пізніше до неї звернуться мислителі раннього середньовіччя.

Теоретичну основу середньовічної філософії заклала антична філософія, зокрема елліністична. Представник римського стоїцизму Сенека Л. вважав, що людський розум є частиною божественного духу, що перебуває в тілі людини. Духовність, на його думку, виявляється у сприйнятті людини як частини єдиного вселенського організму, а кожна людина має обов'язок жити відповідно до розуму і божественного порядку, адже всі ми є членами великого цілого. Його філософія закликає до розвитку внутрішньої мудрості та співчуття до інших, оскільки це є шляхом до справжньої духовності та гармонії з світом.

Ця ідея стала актуальною не тільки в епоху середньовіччя, а і в подальшій науці, включно сьогодення. Обистість являється високодухова, якщо усвідомлює єдність всього людства як складових частин Всесвіту і орієнтує своє життя на співпрацю, а не на суперництво [37].

У філософії середньовіччя особлива увага приділяється сутності духовності.

Абсолютний ідеал, втілений в конкретній особистості, яка мала стати зразком для інших, для побудови суспільства на певних духовних постулатах, простежується в християнській традиції філософського осмислення буття [51].

У цей період християнство затверджується по всій Європі, а його основні принципи стають фундаментом для філософських роздумів. Теологія займає найвищу позицію в ієрархії знань, а Бог сприймається як абсолютне трансцендентне начало і найвища істота, єдина першопричина всього існуючого. В середньовічній філософії людина розглядається в контексті Бога.

У християнській концепції світогляду вважається, що існує істина, яка не залежить від людської волі. Основою виступає фігура Ісуса Христа, яка має усі вищі духовні якості, всі можливі добродійства, такі як милосердя, чистота думок, терпіння, смиренність, працьовитість, відмова від благ матеріальних і помірність. Ці якості становлять істину – абсолютний ідеал у духовному вихованні. Вважається, що людині властива «духовність», оскільки вона була створена за Божим образом .

Вивчення історичних та богословських джерел свідчить, що у XII-XIII століттях у суспільстві почала формуватися ідеологічна криза. Передумовами для цього були зміна догм Католицької Церкви після церковного розколу, які призвели до зміщення уявлень на мету християнського світогляду. Скрізь ієрархію призми «Бог - людина - світ» людина поступово віддаляється від Бога і наближалася до світу. В результаті церква стала звеличуватися над людиною, маючи божественні міри впливу на землі.

Філософи та богослови почали звертатися до античних ідеалів, де боги були наділені людськими рисами, а відповідно були близькі до людей [51].

Релігійні витоки духовності були досліджені в працях Фоми Аквінського та Августина Блаженного.

Августин Блажений вважається одним із перших філософів, які глибоко дослідили поняття внутрішнього життя людини. У його працях, таких як

«Сповідь» [1] та «Про міста Божі» [66], духовність пов'язується із пошуком Бога і внутрішнім самоусвідомленням. Августин підкреслює важливість особистого досвіду, покаяння та божественної благодаті. Він стверджує, що справжня духовність полягає у відносинах з Богом, що веде до внутрішнього миру та щастя.

Фома Аквінський, якого найкраще охарактеризувати як «наслідувача Св. Августина в теології та Аристотеля у філософії», розвивав ідеї Августина, але також інтегрував їх із раціональним мисленням. Він застосовував античні постулати для доповнення та пошуку відповідей на суперечливі питання, що виникали в тодішній теологічній концепції. На погляд Фоми Аквінського, розвиток «духовності» людини залежить від зовнішніх факторів, тому важливо сформуванню зрозумілу нормативну структуру, яка сприяла б людині визначатися у житті та вибирати вірний шлях.

Фома Аквінський трактував зло як опір Богові, як духовне віддалення від Творця і відхилення від добрих намірів праведного життя, вихід за межі, які встановив Бог. Натомість добро він асоціював з прагненням людини до духовності [46].

Він розглядає духовність через призму прагнення до добра, яке можна пізнати лише завдяки розуму, акцентуючи на необхідності як інтелектуального, так і духовного знання [55].

Та вважає, що віра і розум взаємодіють у пізнанні Бога, а духовність полягає в прагненні до божественного і досконалості через добродійність і моральні вчинки [23].

З розвитком філософських думок проблема духовності стала більш складною і отримувала різні прояви. Якщо філософія Середньовіччя намагалася зрозуміти цей феномен через вивчення природи поняття «віри», німецька класична філософія підходила до нього через концепції «абсолютної ідеї» (Гегеля) і «любові» (Фейербаха).

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель зробив одне з найзначніших внесків у філософське дослідження проблематики духовності. Зокрема у своїй праці

«Феноменологія духу» [11] Гегель розглядає дух, як самопідтриману абсолютну реальну сутність, яка у своїй простій істині є свідомістю. Вперше дух розглядається як свідомість, а духовність являє собою складний процес розвитку абсолютного духу, який виявляється через мистецтво, релігію та філософію. Він вважає, що духовність є результатом діалектичного процесу, де рух відбувається через протиріччя – тезу, антитезу та синтез.

Цей процес відображає еволюцію самосвідомості, що відбувається в історії, де кожен етап розвитку має своє значення для досягнення вищих форм усвідомлення. Релігія є важливим аспектом духовності, оскільки вона допомагає людині зрозуміти своє місце у світі та відношення до божественного. Моральність, у свою чергу, стає вираженням духовності в соціальному контексті, вказуючи на інтеграцію індивідуального і колективного досвіду в рамках універсального духу. Таким чином, для Гегеля духовність є динамічним і багатограним явищем, яке охоплює розвиток людської свідомості та культури.

Людвіг Фейєрбах, запропонував новий підхід до поняття духовності, відзначаючи його тісний зв'язок із людською природою і емпіричним досвідом. Він критично оцінив філософію «абсолютної ідеї» Гегеля стверджуючи, що основою філософії повинна бути людина. Фейєрбах вважає релігію помилкою, що не має власного змісту. Він стверджує, що божественна сутність є всього лише проекцією людської природи. У цьому контексті людина виявляє свою сутність, і саме в цьому полягає суть релігійного досвіду.

Фейєрбах розміщує людину в центрі своєї філософії, обґрунтовуючи моральні принципи, які включають примноження добра, чисту совість, любов до людей, прагнення до щастя та загальне благо. Він стверджує, що добрим і моральним є той, хто ставить на перше місце благо інших. Чиста совість, на його думку, є радістю від того, що інша людина щаслива. Фейєрбах наголошує, що моральна вимога до людей полягає в тому, щоб вони не вчиняли нічого злого, а добродієність пов'язана з особистим щастям, яке, в свою чергу, реалізується через щастя інших.

Гуманізм Фейєрбаха виявляється у його заклик до освіченості людини та набуття знань, які можуть замінити віру.

Він намагався надати філософії характер релігії, тобто створити нову релігію, але без бога [45].

Раціональне осмислення духовності можна знайти в роботах Спінози Б., Декарта Р., Лейбніца Г..

Рене Декарт, видатний французький філософ, розглядав духовність через призму раціонального мислення та сумніву. Він вважав, що основою всього знання є свідомість, яка визначає людське існування. Декарт відомий своєю фразою «Cogito, ergo sum» («Я мислю, отже, існую»), що підкреслює важливість думки як підтвердження власної реальності. З положення «Я мислю» випливає, що «Я» є дещо мисляче, дещо духовне, або душа за термінологією Декарта. Душа становить певну непротяжну сутність, або субстанцію. Власна душа людини є першим предметом її пізнання. Душа містить ідеї, одні з яких набуті людиною упродовж її життя, інші ж є вродженими [47].

Духовність у його концепції також ототожнюється з мудрістю та моральними пристрастями, які пов'язані зі свободою волі. Вона передбачає реалізацію людини як духовної істоти, що прагне до самопізнання та вдосконалення. Таким чином, у Декарта духовність стає основою пізнання і самосвідомості, а також шляхом до розуміння більш глибоких філософських і моральних істин.

Декарт Р. детально аналізував питання мислення, підкреслюючи, що здатність людини до думки є важливою, а іноді й визначальною рисою людської природи. Спіноза ж розглядав ідеальне в людині як атрибут природи.

Лейбніц Г. вважав, що духовність – це усвідомлення того, що людина є предметом пізнання, а людський дух безсмертний у тому розумінні, що, перебуваючи в бутті, він зберігає власну індивідуальність. Духовність людини бере початок у спробі стримати зло, яке існує для того, щоб відтінити і

підкреслити добро; діяння добра сприяє внутрішній гармонії, а первинним джерелом духовності є робота думки [12].

Теоретичні аспекти духовності розкриті у працях І. Канта, І. Фіхте та Г. Гегеля. Духовність як вияв вольового духу аналізується А. Шопенгауером і Ф. Ніцше.

У психології Нового часу концепції духовності розвиваються в контексті проблем взаємодії особистості з оточуючим світом. Духовність аналізують через призму сприйняття індивідом цінностей людського існування, його змісту та пошуку власної ідентичності. Бажання до духовності глибоко пов'язане з мотивацією та волевиявленням, які виступають як бажання та можливість сприяти власному розвитку на шляху до самовдосконалення.

У гуманістичному напрямі XIX та на початку XX століття злилися релігійні і наукові пошуки та досягнення попередніх тисячоліть із соціальними надбаннями людства в цілому.

Релігійні та теологічні думки зосереджувалися не тільки на осмисленні буття природи і людини, а також і на дослідженні понять «добро» і «зло». На ранніх етапах розвитку, коли людство сприймало своє існування повністю підпорядкованим природним силам, народи апов'язували ці сили з духами або їх представниками. З моменту, коли люди почали усвідомлювати дію законів природи, духи почали сприйматися як позаматеріальні божества. Це призвело до формування концепції верховного Бога, яка згодом перетворилася на ідею Єдиного Бога.

Одночасно з цим, у процесі активного розвитку філософії і науки, особливо самопізнання і вивчення природи та суспільства, постала необхідність у пошуку представників добра і зла у власному особистому середовищі, що стало основою для розвитку етикету, моральності та звичаєвих норм.

У результаті цього поступово почали формуватися основні значення категорій «добро» і «зло».

У поглядах філософів ХХ століття концепція духовності охоплює різноманітні аспекти, які поєднують когнітивний, емоційний та вольовий компоненти. Згідно з цими уявленнями, духовність розглядається як реалізована якість людського існування, що формує сутність особистості.

Історичний досвід свідчить, що проблема духовності особистості завжди було важливим і загострювалося в складні, переломні епохи, коли змінювалися ідейно-етичні засади суспільства, а культурні традиції нівелювалися.

У процесі духовного самовдосконалення важливе значення має рівень культурного розвитку особистості, яка сприймає накопичені людством духовні цінності.

Культура відіграє важливу роль у формуванні духовності. Духовні традиції людства можуть існувати завдяки культурі. Культура є джерелом людської духовності, еволюціонуючи і розширюючись у просторі на кожному новому етапі історії.

У ході культурного розвитку суспільства та людини виникли цінності, які надали чіткої змістовності таким поняттям як «духовне – бездуховне» та «гуманне-антигуманне». Це, в свою чергу, сприяло формуванню більш глибокого розуміння концепцій «добра» та «зла», які стають визначальними.

Так у культурології духовність аналізується через призму цінностей, що пов'язано з виходом за межі егоїстичних інтересів та дріб'язкових розрахунків. Духовність є джерелом вищих загальнолюдських значень. Це процес подолання матеріальних потреб і піднесення до нових безкорисливих, суперпрагматичних відносин зі світом, що включає контакти, переживання і розуміння. У контексті конкретного існування людина відкриває не лише свою людськість, а й істинність духовності, яка має загальнолюдське значення в кожному людському бутті.

Людина як духовна особистість розвивається під впливом обставин і умов в яких вона існує. Ці обставини можуть як підтримувати розвиток духовності, так і заважати йому, залежно від балансу між бездуховністю і

духовністю у соціумі, а також від того, наскільки суспільство потребує духовності.

Культура постійно ставить людину перед вибором. Життя в культурному середовищі вимагає від кожної особистості постійно оцінювати реальність за критеріями добра і зла. Це допомагає усвідомити межу між ними та зважити доцільність власних рішень, роблячи прагнення до добра смислом життя. Сучасна соціокультурна реальність є досить складною і багато в чому суперечлива. Однак саме культурна реальність є важливою для формування духовного розвитку [21].

Суттєвою основою для сучасних досліджень у галузі духовності стала глибока традиція, що сформувалася в українській філософії та духовній культурі загалом. У працях Сковороди Г., Куліша П. та Франка І. складовою частиною життя духовного є не тільки розум, основою являє внутрішній світ особистості, який визначає її індивідуальність [2].

Таким чином, за індивідуальними та суб'єктивними чинниками завжди стоїть система об'єктивних факторів родинних, класових, етнічних, національних та загальносуспільних, що впливають на формування світогляду і культури. Без врахування цих впливів неможливо повністю зрозуміти ні духовних установок, ні способів мислення, ані цілі діяльності. Тому лише комплексний підхід забезпечує всебічне розуміння духовності.

1.2. Духовний аспект в різних психологічних течіях, зарубіжні та вітчизняні психологічні теорії і концепції духовності

Філософсько-теологічні та історико-культурні концепції поступово піддавалися перевірці через емпіричні та експериментальні дослідження в різних психологічних течіях.

У зарубіжній психологічній науці ставлення до духовності є досить суперечливим. З позицій біхевіоризму, які акцентують увагу на детермінізмі людини як істоти, що реагує на життєві обставини виключно через особисті

установки, не враховується духовність оскільки це заперечує свободу особистості і, відповідно, знецінює особистість [12].

Важливе значення проблема духовності займає в психологічних працях Джеймса У. На його переконання, наше «я» є більшим за особистісну ідентичність. У розробленій психологічній структурі вчений виділяє біологічне «я», реальне «я», соціальне «я» та «Я» духовне. Духовне «Я» – це внутрішня суб'єктивна сутність особистості, яка активно функціонує в усіх формах свідомості. Це найбільш стійка та інтимна частина «Я», що впливає на наші почуття, є джерелом життєвих зусиль, уваги та волі. Духовне «Я» являє іншу систему почуттів, ніж інші. Це складно висловити словами та визначити чітко, проте можна пережити. На думку Джеймса, переживання походять з більш сфокусованого джерела, чим думки і ідеї [32].

Враховуючи це, у ході діагностики духовного потенціалу слушно звертати увагу не лише на раціональні, а й на емоційно-почуттєві характеристики особистості, а також наявність специфічних переживань, які піднімають її за межі звичайного досвіду.

У психоаналізі Фрейда існування духовних компонентів загалом відкидається, оскільки релігійні явища можливо досягнути лише через невротичні симптоми у індивіда, як відновлення у ранній історії людства забутих явищ [49].

Фрейд аналізує проблему культури в своєму творі «Тотем і Табу» [50]. У своїй теорії Фрейд вважає, що «першою подією в історії» є злочин — убивство батька чи лідера первісної громади синами-конкурентами. Це вбивство призвело до хаосу в суспільстві, а потім — до каяття, сумнівів і жалю через вбивство, яке стало причиною хаосу. У результаті виникла здібність заглушувати інстинкти. Таким чином, виник механізм сублимації, а батько, якого вбили, символічно відродився у формі тотема-звіра. Таким чином, за Фрейдом, виходячи з колективного «почуття провини» виникають мораль, право та інші соціальні інститути [10].

Фройд не розглядав духовність як окрему або самостійну складову людського існування. Він вважав, що всі аспекти психічного життя, включаючи духовні переживання, можна пояснити через безсвідомі інстинкти і соціальні конфлікти. З його точки зору, релігія була лише формою неврозу, а не проявом духовності. Таким чином, він не визнавав існування духовності як вищого ідеалу, а скоріше вбачав у ній продукт психічних механізмів, що виникають у відповідь на інстинктивні бажання.

Проте Адлер вже визнає присутність сил душі, які ведуть її до духовної досконалості всупереч біологічній доцільності. Його концепція «прагнення до досконалості» за психологічним змістом близька до ідеї «духовності». Це прагнення відображає цілісність особистості, що є результатом розвитку її внутрішньої сутності – архетипу, який допомагає вирішувати життєві проблеми на шляху еволюції та вдосконалення. Вершина саморегулювання – досягнення «самості», яка, на відміну від концепцій Юнга, не включає Бога.

Адлер вважає, що справжні цілі людини часто відходять на другий план через цілі, нав'язані суспільством, оскільки кожна людина має свій власний ідеал. «Особистісний ідеал» є новою, еволюційно несвідомою метою в духовній сфері. Адлер підкреслює, що людина не може мислити, відчувати чи діяти без великої мети. Особистість повинна шукати своє унікальне призначення і діяти відповідно до нього.

Перша умова здорової психіки, за Адлером, полягає в її орієнтації на «майбутнє» та справжню мету духовного розвитку — досягнення досконалості [36].

Прагнення до досконалості вважається вродженою потребою, а її відсутність веде не лише до болю, а й до втрати сенсу життя, що свідчить про особистісну смерть. Адлер також зазначає, що навіть подолання біологічної неповноцінності можливе завдяки творчим силам, але ідеал досконалості у духовному контексті залишається для нього відкритим питанням [58].

Істотний крок вперед в напрямку усвідомлення духовного виміру здійснив Юнг К. Г. Він підняв питання щодо того, як особистості забезпечити

душевну і емоційну гармонію, спокій, щастя і радість існування. Головною причиною обмеженості індивіда, згідно з Юнгом, є втрата ціннісних орієнтирів і внутрішніх символів (архетипів), які втілюють образ Бога, що, в свою чергу, призводить до утворення духовного вакууму.

Юнг вважав духовний досвід важливим аспектом, який не можна ігнорувати. Він зазначав, що всі його пацієнти старше 35 років, врешті-решт, шукали духовні основи у своєму житті. На думку Юнга, хоча матеріалістичний погляд на дух не є домінуючим, він все ж таки існує поза релігії, в області свідомих феноменів [32].

Основою поглядів на проблему духовно-психологічного життя людини є концепція Фромма Е. Ним була сформульована відома дихотомія – «мати» чи «бути», котра констатує екзистенціальне протиріччя, що пояснює можливість людини міркувати про духовність і власне само існування [22].

Він вважає, що глибока суть, зміст і специфіка людської ситуації в світі полягає в екзистенціальній суперечності, яка проявляється у внутрішньому конфлікті. Цей конфлікт виникає через те, що людина належить до природи, але водночас здатна виходити за її межі завдяки усвідомленню себе, інших, свого минулого і теперішнього. Ця здатність ставить людину в опозицію до власної природи. Фромм стверджує, що свідомість робить людину чужою та самотньою в природному світі, наповнюючи її почуттям страху.

Отже, щоб діагностувати духовний потенціал необхідно зосередитися на дослідженні характеристик свідомості особистості, її ідеалів, життєвих смислів і цінностей.

Фромм Е. та Юнг К. заклали методологічний фундамент індивідуальних психологічних та вікових особливостей, які впливають на духовний розвиток особистості, зокрема через екзистенційно-феноменологічний підхід. Цей підхід акцентує на цілісному сприйнятті людини у всій системі її взаємин зі світом та собою, а також розглядає особистість як вищого інтегратора психічної реальності. Найповніше ці концепції розкриваються в гуманістичній парадигмі, яка досліджує особистість як особливу істоту, яка має цілісну

духовну сутність та самоцінність, яка здатна до зростання і вдосконалення себе.

У подальшому сучасне розуміння особистості і її духовності мало розвиток у працях Асаджіолі Р., Маслоу А., Роджерса К., Франкла В. та ін. Відповідно до поглядів зазначених дослідників, людина є духовною істотою, яка володіє свободою і прагненням до особистісного розвитку, самовираження, реалізації та реалізації особистісного потенціалу. Духовність містить у собі пізнання, мораль, вміння у певній справі, самовдосконалення, а також особистісного зростання і самовираження.

Асаджіолі Р. вважає, що поняття «духовне» охоплює не лише переживання, традиційно пов'язані з релігією, а й усе, що стосується сприймання та пізнання, а також всі людські активності і їх функції. Ці аспекти об'єднує спільна основа – цінності, що перевищують загальноприйняті, такі як естетичні, етичні, гуманістичні, альтруїстичні та героїчні. Розвиток духовності ґрунтується пробудженні внутрішнього, що супроводжує реалізацію потенціалу особистості. Асаджіолі вважає, що шлях духовного розвитку полягає в пробудженні духовному, яке відкриває можливості людини [35].

Роджерс К. та Олпорт Г. вивчали духовність, зосереджуючи увагу на аспекті духовного зростання людини, зокрема на самоактуалізації [53].

Роджерс почав приділяти увагу питанням духовного зростання не з самого початку. Однак, згодом, він зазначав, що досвід містить щось трансцендентне, духовне, що важко описати. За думкою Роджерса, люди не лише здатні до зростання – ця спрямованість є для них властивою і домінуючою. Взаємодія з іншими людьми може сприяти зустрічі з власним «я». Він асоціював розвиток досконалості духовного з майбутнім особистості [35].

Ідеї про духовний розвиток через ціннісний вибір індивіда містяться в працях Маслоу. Він створив психологічний портрет трансцендентної особистості, в який входять характеристики, властиві високодуховним людям: чутливість до краси, прагнення до досконалості, добра і істини. Він пов'язував

ціннісний розвиток особистості з метамотивацією, характерною для тих, хто задовольнив свої базові потреби. Метамотивація виявляється в служінні ідеям чи цілям, що знаходяться «поза межами» особистості. Вищі духовні потреби сигналізують про активацію духовного потенціалу особи, що є важливим аспектом для врахування під час її діагностики [32].

Значна роль про поняття духовності належить Франклу В. У своїй праці «Лікар та душа» [48] підкреслюється важливість пошуку сенсу життя в духовному існуванні людини та прагнення до осмисленого життя. Центральна ідея його вчення – «воля до сенсу» – стосується значень, заради яких варто жити. Його глибокий теоретичний аналіз феномена духовності доповнюється цікавими та переконливими прикладами з реального життя. Як і багато інших дослідників, Франкл підкреслює важливість пошуку сенсу життя в духовному існуванні людини та прагнення до осмисленого життя. Духовність, в його розумінні, набуває форми через свої фізичні і психічні прояви і способи їх вираження.

Франкл виділяє три рівні духовності: свідому, підсвідому та несвідому. Вони тісно взаємопов'язані між собою: у підсвідомій духовності містяться витoki та корені духовного свідомого, а несвідома духовність є основою всієї духовної свідомості: ««Я» не перебуває у владі «Воно», але дух спочиває на несвідомому» [18].

У сучасній зарубіжній психології духовність є багатогранним поняттям, яке охоплює такі аспекти, як сенс і мета життя, любов, повага, мир, співчуття, надія та спокій. Вона підвищує якість життя і позитивно впливати на поведінку, орієнтовану на здоров'я, а також поліпшити загальний стан здоров'я [72].

Зокрема, є чотири основні точки плутанини, які стосуються цього поняття: зв'язок із релігією та релігійністю, онтологічний статус (тобто чи є духовність реальністю чи лише продуктом біопсихосоціальних процесів?), її вимірність (наприклад, чи є духовність однофакторною чи багатовимірною

конструкцією?), і її місце в психології особистості (тобто чи слід розглядати її як частину особистості чи це щось окреме?).

Вважається, що термін «духовність» означає відкрите ставлення до духовних проповідей релігій і філософів, а не догматичне заперечення всього, що не походить від наших релігійних уподобань.

Дехто стверджує, що духовність – це пошук остаточного та священного сенсу, що виходить за межі матеріальних аспектів життя, це почуття благоговіння, яке досягається через зв'язок із божественним, природою та всесвітом [67].

Спільними елементами, які можна знайти в різних визначеннях духовності, є відчуття сенсу та мети життя, єдність із самим собою, оточенням чи вищою силою, а також віра в силу, яка об'єднує все [61].

Так, деякі дослідники зазначають, що духовність сама по собі неоднорідна» і що існує «багато значень духовності», залучених до самоідентифікації [71].

Значно сприяв розвитку і поняттю концепції духовності Дуглас Макдональд. Макдональд розробив методичку «Інвентаризація вираження духовності» (ESI), виявивши п'ять надійних вимірів: когнітивну орієнтацію, досвідний/феноменологічний вимір, екзистенціальне благополуччя, паранормальні вірування та релігійність. Перехресне дослідження Макдональда з канадськими студентами бакалаврату задокументувало докази зв'язку між відкритістю до досвіду та вимірами духовності, особливо когнітивними, емпіричними та паранормальними вимірами переконань, але не для виміру релігійності [60].

Де Ягер Мезенброк та його колеги визначають духовність як «прагнення людини до досвіду зв'язку з собою, зв'язку з іншими та природою та зв'язку з трансцендентним» [64].

Стінсленд В., Ванг Х. і Шмідт Л. у своєму дослідженні виділили 7 категорій розуміння духовності: організована релігія, віра в Бога, стосунки з

Богом, віра у вищу істоту, віра в щось поза межами, цілісний зв'язок і етична дія [68].

У багатьох дослідженнях повідомлялося про зв'язок між духовністю та психологічним благополуччям, але більшість із них або використовують релігію та духовність як взаємозамінні, або використовують вимірювання, які змішують духовність та психологічне благополуччя.

Висвітлюючи складний зв'язок між духовністю та психологічним благополуччям, нещодавнє довгострокове дослідження дорослих у Новій Зеландії виявило, що «віра в дух або життєву силу передбачає нижчий особистий добробут і задоволеність життям» під час перші хвили, але наприкінці 10-річного періоду дослідження дослідження виявило, що «віра (порівняно з невірою) у дух або життєву силу передбачає зростання особистого добробуту та задоволеності життям з часом» [62].

Такі дослідники, як Елкінс Д. Н., Хедстром Л. Ж., Хьюз Л. Л., Ліф Дж. А., Сондерс К. визначають духовність як «спосіб буття та досвіду, який виникає через усвідомлення трансцендентного виміру та який характеризується певними ідентифікованими цінностями щодо себе, інших, природи, життя і всього, що хтось вважає Найвищим».

Робоча група Інституту Фетцера (Національного інституту з питань старіння) характеризує духовність як «стурбованість трансцендентним, вирішення остаточних питань про сенс життя, з припущенням, що в житті є більше, ніж те, що ми бачимо або повністю розуміємою.

Кеніг Г. Г. бачить, що духовність «відрізняється від усіх інших речей – гуманізму, цінностей, моралі та психологічного здоров'я – своїм зв'язком із священним, трансцендентним. Духовність тісно пов'язана з надприродним і релігією, хоча вона поширюється поза релігією».

Тісний зв'язок між містичним досвідом і духовною самоідентифікацією, так і з самооцінкою духовності відображений в дослідженнях таких вчених, як Штрайб Х., Кляйн К., Келлер Б., Худ Р. В., Чен З. Ж., які приділяли більше уваги зв'язку між містичним досвідом і духовністю [69-70].

Вчені припускали, що духовність є «орієнтованим на досвід підходом до об'єднання з трансцендентністю»[63].

Отже, духовність у зарубіжній психології часто визначають як аспект людського функціонування, який стосується трансцендентного. Це визначення є привабливим, оскільки намагається об'єднати різні погляди дослідників, але воно також підкреслює проблеми, пов'язані з метафізичними концепціями, які не завжди вписуються у сучасний науковий контекст.

Важливо зазначити, що, хоча терміни, пов'язані з трансцендентністю, можуть належати до духовності, їх використання створює непорозуміння. Справжня природа духовності не завжди легко піддається науковому дослідженню, і це призводить до плутанини між духовними переживаннями та психопатологією.

Альтернативний підхід визначає духовність як природне явище, яке має досвід і проявляється в когнітивних, поведінкових та нейрофізіологічних аспектах. Природний аспект пов'язаний із особливим класом незвичайних переживань і вірувань, ставлень і поведінки, які спричиняють, виникають спільно та/або є результатом таких переживань. Самі переживання характеризуються як такі, що включають стани та режими свідомості, які змінюють функції та прояви себе та особистості та впливають на те, як ми сприймаємо та розуміємо себе, інших та реальність у цілому.

Це дозволяє досліджувати духовність без необхідності звертатися до релігійних концепцій, хоча релігія служить важливим інструментом для розуміння духовного досвіду.

У вітчизняній психології на сьогодні наявні різноманітні підходи щодо розуміння питання духовного розвитку особистості.

Данілова О. С. зазначає, що діагностика духовного потенціалу пов'язана з вивченням цілісної життєдіяльності та подій життя особистості, з вивченням її біографії. Для визначення можливих шляхів духовного розвитку людини суттєво знати особливості самосвідомості, спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації, творче начало [14].

Згідно з думкою Ставицької С. О. [41-43], розвиток духовності відбувається в процесі пізнання та досягнення вищих цінностей, що включає в себе осмислення і усвідомлення власного існування та стосунків з людьми і навколишнім світом, оцінювання своїх дій за критеріями моральності, етичності та естетичності.

Вона зазначає, що духовність розвивається також завдяки культурі, яка інтегрує суспільну діяльність з фізичним, психічним та соціальним прогресом. Духовна самосвідомість особистості формується не лише під впливом соціальних і психологічно-педагогічних факторів, але й завдяки зусиллям самої людини, що сприяє її духовному саморозвитку. Ставицька підкреслює, що воля і мотивація є ключовими елементами розвитку духовності, активізуючи емоційні, пізнавальні та поведінкові аспекти самосвідомості.

Помиткін Е. О. [31-33] вважає, що духовність є унікальною людською рисою, що проявляється в усвідомленні загальної єдності та формує прагнення до гармонії між внутрішнім і зовнішнім світом. Ця якість спрямовує особистість до втілення в своєму житті ідеалів Краси, Добра і Істини.

Поняття про ідеал духовного формується на основі цінностей, інтересів, та життєвих сенсів, з урахуванням рівня свідомості та самосвідомості особистості. Завдяки цій основі створюється індивідуальна програма розвитку особистості, Втілення якого необхідно для переходу з егоцентризму в напрямку духовних цінностей і ідеалів.

Савчин М. В. у своїх працях [38-40] зазначає духовне в особистості є вродженим аспектом її природи, але водночас має трансцендентне походження. Духовна основа особистості є її внутрішньою сутністю. Духовність не є зовнішнім культурним продуктом, нав'язаним ззовні- це справжня суть людини, що спить у глибинах її духу, у надсвідомому.

Духовність, як найвищий рівень особистісного розвитку виявляється в цінностях, які перетворюються на конкретні цілі і «супроводжують» розвиток людини. Справжня духовність пов'язана з активним любовно-творчим

ставленням людини до інших, до світу та до самої себе, а основною складовою її функціональної структури є моральність особистості.

Український психолог Боришевський М. [6, 9] зазначає, що духовність являє собою систему, яка має багато вимірів, складові якої є елементи в структурі свідомості та самосвідомості особистості. У вигляді ціннісних орієнтацій вони відображають найбільш актуальні моральні потреби, інтереси, погляди і ставлення особистості до навколишньої дійсності, інших людей і самої себе, що стають суб'єктивно значущими регуляторами її активності.

Розвиток духовності- це процес, який обумовлений соціальними впливами на особистість. Завдяки своїй внутрішній активності, особистість має змогу трансформувати ці впливи, поступово формуючи власне концептуальне розуміння життя, життєвих цілей та, на основі цього, визначати свій життєвий шлях, реалізуючи важливі духовні цінності.

Боришевський М. пов'язує основну гіпотезу про суть феномену духовності із підсвідомістю. Упродовж життя індивіда, за сприятливих спадкових умов і соціальних обставин, в цій сфері накопичується потужна енергетична, емоційна та морально значуща сила, яка забезпечує іманентний рух життєдіяльності людини, де добро перемагає зло [5].

Бех І. Д. у своїй монографії [4] акцентує увагу на тому, що в житті людини важливу роль відіграє її Я-духовне, яке тісно пов'язане зі змістом цілей у житті і сенсом буття. Він визначає духовність як набір глибокозмістовних цінностей, таких як любов до людей, милосердя, безумовне піклування, відповідальність та інші.

Основним завданням духовного розвитку і саморозвитку особистості виступає глибинне усвідомлення свого Я [3].

Юзвак Ж. вказує, що духовність — це творче уміння особистості спрямоване на самореалізацію та вдосконалення, що визначається її когнітивними, емоційними та вольовими характеристиками. Вона сприяє формуванню потреби у цілеспрямованому пізнанні та утвердженні істини,

загальнолюдських етичних і естетичних цінностей, а також усвідомленню єдності між особистістю і Всесвітом. [24].

Як зазначає Подкопасва Ю. Є. суттєвою характеристикою духовності є її цінності. Аналіз теоретичної літератури показує, що цінності охоплюють як матеріальні, так і ідеальні явища, які мають значення для індивіда або суспільства, заради яких людина діє, вкладає зусилля та живе. Цінності представляють собою соціально схвалені уявлення більшості про добро, справедливість, любов, дружбу та інші важливі аспекти життя.

Як бачимо, як у зарубіжній так і у вітчизняній науці існує значна варіативність у визначенні духовності. Основна ідея полягає в тому, що духовність є складним явищем, яке включає в себе особливі переживання, зміни в самосприйнятті і поведінці. Вона потребує комплексного підходу до визначення, адже її характеристики варіюються в залежності від обраної моделі [28-30].

1.3. Роль духовного розвитку та його вплив на психологічну практику і професійну діяльність психолога

Духовність є важливим фактором для людського досвіду оскільки є невід'ємною складовою життя більшості людей. Духовність може бути виражена в будь-якій сфері діяльності – від релігії до освіти, науки, бізнесу чи політики. Вчений, який працює над новою вакциною, виражає духовний імпульс, як і економіст, який розвиває розуміння живих систем, або політичний лідер, який прагне полегшити людські страждання. Кожна діяльність, яка сприяє створенню більш справедливого, мирного та гармонійного світу, за своєю суттю є духовною.

Розвиток сучасної психологічної науки підкреслює важливість вивчення питань підготовки майбутніх психологів, чиї професійні обов'язки вимагають формування специфічних навичок для ефективної взаємодії в умовах «людина – людина». Ці вміння є ключовими для ефективної роботи практикуючого

психолога . Рівень професіоналізму психологів визначається не лише теоретичними знаннями, а й ступенем їх особистісного духовного розвитку. Глибоке психологічне самопізнання та актуалізація власного духовного потенціалу є критично важливими для успішного освоєння професії.

Протягом навчання у вищих навчальних закладах реалізується комплексна програма професійної підготовки майбутнього спеціаліста. Це передбачає чітко скоординовану систему методів, засобів, прийомів та процедур, які регулюють діяльність учасників освітнього процесу та визначають її як «учинкову метасистему», що підпорядковується законам причинно-наслідкової детермінації та цілеспрямованого зумовлення, а також ціннісно-сміслового аналізу.

Перехід від теоретичного аналізу підготовки майбутнього психолога до практичного розгляду цього процесу вимагає створення оптимальної моделі та технології професійного становлення психолога, а також розробки стратегії й тактики для досягнення професійної готовності та розвитку. Важливо врахувати кілька аспектів. По-перше, моделювання професійного розвитку психолога неможливо уявити без професійно зорієнтованої освітньої діяльності, яка є домінуючою в цей період і сприяє формуванню як професійних, так і духовно-моральних якостей особистості. По-друге, зазначена психотехнологічна модель професійного розвитку відображає не всі характеристики особистості й діяльності, а лише основні базові компоненти і є орієнтиром у дослідженні динаміки професійного й особистісного розвитку майбутнього психолога [7].

Для повноцінної реалізації професійного потенціалу особистості необхідно формування достатніх умов для підготовки майбутнього фахівця [44].

Однак, вища освіта сама по собі не гарантує ані високого рівня морального виховання, ані духовності. Розглядаючи духовність особистості майбутнього фахівця як інтегративну якість, що має професійне значення та характеризується спрямованістю на культурні духовні цінності в

особистісному розвитку й міжособистісних взаємодіях, ми підкреслюємо важливість створення спеціального психокультурного середовища в освітньому процесі, яке повинно забезпечувати належні умови для реалізації духовних можливостей особистості [8].

Як зазначає український дослідник. Панок В. Г. - професійні здібності практичного психолога формується на його духовних ресурсах, що охоплюють особисті, психічні та психофізіологічні можливості [34].

Він визначає основні вимоги до змістовності освіти психологів у вищих навчальних закладах та підкреслює необхідність поєднання теоретичної та практичної підготовки, а також спеціалізацій для поглиблення психологічних знань. Важливими є також загальнокультурна та мовна підготовка психолога. Панок В. акцентує увагу, що центральним об'єктом практичного психолога повинна бути людина в контексті її життєвої ситуації, що вимагає врахування професійних навичок психолога разом із його особистим досвідом. Зміст навчання має бути орієнтований на внутрішні зміни суб'єкта, який навчається, а психологічні знання повинні мати особисту значущість.

Консультанти повинні бути належним чином підготовлені до вирішення духовних проблем, які можуть виникнути під час консультацій.

Розуміння та розвиток духовного потенціалу є необхідною умовою не лише для практикуючих психологів, а й для глибшого розуміння самої людини, її ціннісних орієнтирів, сенсів, ставлення до себе і життя, а також емоційних резервів.

Не звертати увагу на духовні впливи, які формують ставлення людей до себе та інших, а також на їхнє розуміння сенсу життя, означає не враховувати ключові аспекти людської сутності. У професії консультування, що ґрунтується на емпатії та справжніх терапевтичних стосунках, це потребує цілісного розуміння людини.

Так, підрозділ Американської асоціації консультантів (ACA) – визначає духовність як «здатність і схильність, які є вродженими та унікальними для всіх людей. Ця духовна тенденція рухає людину до знання, любові, сенсу,

миру, надії, трансцендентності, зв'язку, співчуття, здоров'я та цілісності». Вони зазначають, що мультикультурно компетентні консультанти надають свої послуги, пов'язані з людським розмаїттям, яке включає стать, духовність, релігію, сексуальну орієнтацію та соціально-економічні аспекти.

Інтеграція цієї духовної тенденції в консультаційні сесії сприяє зціленню, підвищує усвідомлення себе по відношенню до інших і підтверджує цілісне я особистості [59].

Консультанти та спеціалісти з питань психологічного здоров'я повинні не просто вирішувати проблеми клієнтів у міру їх виникнення, але й конструктивно дивитися на шляхи, за допомогою яких вони можуть покращити психологічне функціонування та благополуччя особистості, щоб використовувати її внутрішні ресурси.

Консультанти повинні мати глибоке розуміння про концепцію духовності, це сприятиме швидкому та правильному вирішенню проблем людей, які до них звертаються.

Якщо глибше розглянути питання благополуччя клієнтів, амбіції консультантів повинні полягати не лише в тому, щоб запропонувати певну техніку, а і в роздумах про ефемерну природу всього. Тому кожен консультант повинен розуміти духовний аспект і працювати над ним, щоб усі його зусилля були спрямовані на досягнення духовного благополуччя особистості.

Духовна оцінка відкриває ще один терапевтичний вимір, який не тільки забезпечує більш повне пояснення системи мотивації та переконань людини, але також дає консультанту додаткові клінічні підказки щодо адаптивних або неадаптивних особистих ресурсів особистості. Це розуміння стає дуже актуальним коли клієнти приходять на лікування, відчуваючи духовну «порожнечу», що не є рідкістю.

Духовні кризи, які переживають клієнти, супроводжуються невизначеністю та тривожністю. Для їх подолання важливо мати знання про процес духовного розвитку, його особливості, мотиви та психологічні механізми.

Цей підхід у взаємодії між терапевтом і клієнтом акцентує увагу не лише на психологічному благополуччі особистості, а й на пошук шляхів її духовного розвитку, визначення ідеалів, ціннісних орієнтирів та сенсів, які є ключовими для людини.

У процесі консультування важливо підходити до питання духовності з чутливістю та уважністю.

Як вказують у своїй статті «Клінічні наслідки духовності для психічного здоров'я: огляд доказів і практичних рекомендацій» Мореїра-Алмейда А., Кеніг Г. Дж. і Лукетті Д. дослідження духовності клієнта може розпочатися після того, як він вкаже, що важливо для нього або ставлячи більш загальні екзистенціальні запитання («Що дає сенс вашого життя?», «Які ваші джерела комфорту та сили, коли ви боретеся з проблемами?», «Що допомагає вам впоратися з вашою ситуацією?»), тобто те, що є важливим аспектом життя для людини. Якщо клієнт не є релігійним або духовним, ці запитання допоможуть дослідити його чи її світогляд [65].

Варто доповнити, що не завжди доцільно порушувати тему духовних переконань на першій сесії, але поступово, коли виникає можливість заглибитися у терапію, консультант може запитати клієнта про його духовні цінності і про те, як ці переконання можуть допомогти в процесі лікування. Якщо клієнт ділиться інформацією про свою релігію чи духовність, консультант може заохотити його поділитися своєю мудрістю, адже це є корисним для терапевтичного процесу.

Важливо також розуміти контекст, з якого походять ці переконання, оскільки це впливає на досвід особистості. Включення «духовності» як потенційного ресурсу створює простір для клієнта обговорити цю тему, не відчуваючи тиску бути вразливим з самого початку. Це підкреслює, що консультант дійсно зацікавлений у клієнті і готовий використовувати духовність як ресурс, не нав'язуючи власні цінності.

Таким чином, підхід до духовності в терапії стає не лише питанням професійної етики, а й важливим елементом створення довірчої атмосфери, що сприяє глибшому розумінню і терапевтичному прогресу.

Консультант, який прагне ефективно допомагати своїм клієнтам, має усвідомлювати важливість духовності у своїй практиці. Духовність не лише формує його особистість, а й впливає на його професійну діяльність. Консультанти, які мають глибоке розуміння духовних цінностей, краще сприймають потреби своїх клієнтів, адже духовність сприяє розвитку емпатії та глибокого розуміння людського досвіду.

Крім того, наявність духовних орієнтирів допомагає консультанту створювати безпечне та підтримуюче середовище, де клієнти відчують себе вільно у вираженні своїх почуттів та переживань. Це особливо важливо в моменти кризи або змін, коли людина відчуває потребу в підтримці не лише з точки зору психологічної, але й духовної.

Таким чином, консультанту важливо інтегрувати свою духовність у професійну практику, оскільки це допомагає йому не лише у власному розвитку, а й у створенні глибшого зв'язку з клієнтами, що суттєво підвищує ефективність консультаційного процесу. Спільна робота над духовними питаннями є потужним інструментом у досягненні особистісного та професійного зростання для обох сторін.

Ще одне важливе питання, яке виникає у сфері духовності консультанта і клієнта полягає в тому багатьом консультантам важко піднімати тему духовності клієнта, оскільки вони можуть відчувати, що порушують певні межі. Однією з причин цього є те, що важко запитати клієнта про його духовність, не враховуючи власну.

Коли йдеться про духовність у консультуванні, важливо, щоб консультант чітко зазначав, що готовий обговорювати тільки духовність клієнта, не втручаючись у свої власні переконання. Визнання своїх упереджень, зокрема стосовно релігійних вірувань, допомагає створити атмосферу відкритості, де клієнт відчувається вільно ділитися своїми

переживаннями та переконаннями. Якщо клієнт не має бажання говорити про свою духовність, це має бути зрозумілим і прийнятним.

Консультант також виявляє готовність до невеликого саморозкриття, акцентуючи, що духовність – це особистий ресурс, до якого він звертається у складні моменти. Це заохочує клієнта також поділитися своїми власними духовними ресурсами або переконаннями, що посилює їхню співпрацю.

Важливість розвитку духовності для психолога полягає в здатності створити атмосферу довіри, що стимулює клієнта відкрито обговорювати свої духовні питання, що в свою чергу підвищує ефективність консультацій, оскільки спільне дослідження духовних аспектів стає важливим інструментом для особистісного зростання як клієнта, так і консультанта. Таке взаємодіяння на духовному рівні сприяє більш глибокому розумінню проблем, з якими стикаються клієнти, і призводить до істотних змін у їхньому житті.

Висновки до першого розділу

В даному розділі було розглянуто поняття духовності та духовного розвитку, як складного, мультиаспектного феномену який охоплює внутрішній світ людини, її моральні цінності та переконання та зв'язок з оточенням.

У результаті аналізу філософсько-теологічних та історико-культурних концепцій, а також їх розвитку в психології, стає очевидним, що проблема духовності є багатогранною і суперечливою. Важливо враховувати різноманіття трактувань духовності, оскільки воно варіюється залежно від культурних і особистісних контекстів.

Перші концепції духовності сформувалися в античній філософії завдяки мислителям, таким як Сократ, Платон, Піфагор і Арістотель, які акцентували увагу на моральності, істині та самовдосконаленні. Середньовічна філософія, представлена такими філософами, як Августин і Тома Аквінський, надала особливе місце релігійним аспектам духовності, що стало основою для побудови моральних норм у суспільстві. У Новий час, філософи, такі як Рене

Декарт і Спіноза, підкреслили важливість раціонального мислення в розумінні духовності.

Сучасна психологія розглядає духовність як емоційний, когнітивний і вольовий процес, що взаємодіє з особистісним розвитком.

Представники гуманістичної психології, такі як Абрахам Маслоу і Карл Юнг, підкреслювали важливість самоактуалізації та внутрішнього світу особистості. Маслоу вказував на те, що духовність є важливою складовою людського досвіду, а Юнг акцентував увагу на колективному несвідомому та архетипах. Дослідники, такі як Ерік Фромм і Віктор Франкл, також наголошували на важливості пошуку сенсу життя в процесі духовного розвитку.

Дослідження духовності особистості різними вченими виявляє її багатовимірність і складність. Данілова О. С. акцентує на важливості біографії та самосвідомості для визначення духовного потенціалу. Ставицька С. О. підкреслює роль соціальних і психологічних факторів у розвитку духовності через усвідомлення вищих цінностей. Помиткін Е. О. розглядає духовність як прагнення до гармонії, формуючи її на основі цінностей і сенсів. Савчин М. В. вважає духовність вродженою рисою, пов'язаною з моральністю. Боришевський М. Й. акцентує на підсвідомості, яка генерує моральну силу. Бех І. Д. акцентує на «Я-духовному» та його впливі на життєві цілі. Подкопаєва Ю. Є. наголошує на цінностях як основі духовності. Ці підходи разом демонструють різні аспекти духовності, відображаючи її складну природу.

Отже, дослідження духовного розвитку особистості підкреслює важливість цілісного підходу, що враховує як психологічні, так і соціальні аспекти. Духовність і духовний розвиток особистості є складними і багатовимірними феноменами, які вимагають інтеграції різних підходів і теоретичних моделей для глибшого розуміння та розвитку. Сутність духовності включає елементи самосвідомості, цінностей і соціального контексту, що разом визначає життєвий шлях особистості.

Духовний розвиток є невід'ємною складовою професійного становлення психолога. Він формує не лише професійні якості, але й особистісні цінності, які відіграють ключову роль у взаємодії з клієнтами. Ефективне консультування вимагає від психологів чутливого підходу до духовних аспектів життя клієнтів, оскільки це стає важливим джерелом підтримки та ресурсом для їх зростання.

Крім того, важливо враховувати принцип «не нашкодь» у роботі психолога. Фахівець має прийняти позицію лікувача душі, адже у клієнтсько-терапевтичних стосунках оголюються всі струни душі людини. Це передбачає дбайливе ставлення до емоційного і психологічного стану клієнта, оскільки кожна взаємодія суттєво впливає на його внутрішній світ. Психолог повинен дбати про те, щоб не завдати шкоди, проявляючи емпатію та чуйність, що створює безпечне середовище для відкриття та самовираження.

Таким чином, дотримання принципу «не нашкодь» є важливим аспектом духовного розвитку психолога як фахівця. Це не лише підтримує етичні стандарти в практиці, але й сприяє розвитку внутрішньої чутливості та глибшого розуміння душевних потреб клієнтів. У процесі духовного розвитку психолога відбувається формування його особистісної зрілості, що дозволяє більш ефективно взаємодіяти з клієнтами, допомагаючи їм на шляху до власного зростання та самопізнання.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Організація та етапи емпіричного дослідження

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив визначити ключові етапи для реалізації мети емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей духовного розвитку, як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця.

Дослідження проводилося в період з грудня 2023 року по жовтень 2024 року і включало п'ять етапів.

Перший етап емпіричного дослідження включав збір та аналіз наукової літератури та теоретичне дослідження проблеми, а також основних понять. Було проаналізовано результати психологічних досліджень як закордонних, так і вітчизняних науковців, що стосуються теми кваліфікаційної роботи. Було здійснено конкретизацію завдань, які дозволили глибше дослідити особливості духовного розвитку, як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця. На основі отриманих результатів було розроблено робочу модель для подальшого дослідження.

Другий етап був присвячений пошуку учасників, готових взяти участь в онлайн-дослідженні. Це включало залучення людей, які відповідають критеріям вибірки.

Третій етап передбачав підбір методик, які дозволили б дослідити духовний розвиток, як домінанту професійно-особистісного росту психолога-фахівця. При виборі методик були враховані такі показники: валідність методики та її адаптованість до умов дослідження; відповідність характеристик, що вимірюються методикою, до потреб емпіричного дослідження

Четвертий етап включав проведення психодіагностичного дослідження та збір початкової інформації для подальшого аналізу. Це дослідження відбувалося в онлайн-форматі через Google-форми.

П'ятий етап включав статистичну обробку та аналіз отриманих результатів. На даному етапі дослідження проводилася робота по обробці і систематизації даних, здійснено аналіз отриманих результатів і зроблені висновки. Підсумкові дані по кожному виду опитування були зведені в таблиці і рисунки, які представлені в даній роботі.

Для математичної обробки даних ми скористалися комп'ютерними програмами Excel та IBM SPSS statistics 27.

У цьому дослідженні були використані такі статистичні критерії:

- непараметричний критерій Краскела-Уолліса для порівняння медіан отриманих значень між представниками груп вибірки;
- коефіцієнт рангової кореляції r – Спірмена для оцінки ступеня статистичної залежності між змінними.
- коефіцієнт рангової кореляції Кендалла для перевірки отриманих статистичних результатів залежності за коефіцієнтом Спірмена [15, 26].

Ці етапи забезпечили систематичний підхід до вивчення питання духовного розвитку, як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця.

База дослідження. У дослідженні прийняло участь 67 осіб віком від 18 до 63 років студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова денної і заочної форми навчання та студенти, які вступили на базі другої вищої освіти – бакалаври третього, четвертого та п'ятого курсу та магістри факультету психології.

Обґрунтування доцільності цієї вибірки обумовлено тим, що студенти факультету психології представляють майбутніх фахівців у сфері психології, які в процесі навчання формують свої професійні цінності, у тому числі і духовні. Дослідження духовного розвитку в контексті професійно-особистісного зростання є важливим, оскільки це впливає на якість їх майбутньої практики.

Вік респондентів від 18 до 63 років, що охоплює різні стадії життєвого розвитку та забезпечує широкий спектр досвіду та перспектив. Це дає змогу

дослідити, як різні життєві етапи впливають на духовний розвиток, як проявляється при різних вікових періодах, і чи змінюється з часом.

2.2. Методичне забезпечення проведення емпіричного дослідження

Для дослідження феномену духовного розвитку, як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця, ми вибрали такі методики, які дозволяють глибоко розглянути це явище в різних його аспектах.

Методологічною основою дослідження духовності виступає системний підхід до її трактування. Однією з основних характеристик духовності є її загальний, універсальний характер, який виявляється в різних аспектах людської діяльності. Тому було б помилково обмежувати духовність лише певними сферами, такими як релігія, мистецтво чи мораль. Усі дії, поведінка, цінності та потреби людини можуть бути проаналізовані з точки зору духовності. Саме духовність є ключовим фактором, що визначає поведінку та діяльність особистості.

Методика «Духовний потенціал особистості» Помиткіна Е. О. виявляє три найважливіші характеристики духовного розвитку: духовний потенціал, який в свою чергу інтегрує вольові якості характеру та духовну спрямованість особистості; розподіл духовного потенціалу в структурі особистості (у підструктурі спілкування, спрямованість, досвід, характер, інтелект, самосвідомість і психофізіологія); орієнтації особистості на такі цінності: гуманізм, естетика, екологічність, самовдосконалення, пізнання та самореалізацію.

Окрему шкалу призначено для виявлення відповідальності як одного з важливих критеріїв духовного розвитку особистості. Двовимірна шкала відвертості, застосована в методиці, побудована:

а) за принципом порівняння ідентичності відповідей на запитання, однакові за змістом, але різні за формою;

б) за принципом підрахунку позитивних відповідей на некоректні запитання і твердження.

Теоретичною основою методики є психологічна структура особистості з високим духовним потенціалом, до складу якої включені 125 особистісних якостей і здібностей.

Тест складається з 49 питань, респондентам необхідно оцінити найбільш відповідні для них відповіді серед запропонованих варіантів (а, б, в або г). У випадку, якщо жоден із запропонованих варіантів не відповідає особистим переконанням або досвіду респондента, це питання слід пропустити.

Для обробки результатів сум збігів відповідей, відзначених певною літерою у стовпцях таблиці, необхідно надавати 1 бал за кожен збіг. Потенціал духовного розвитку визначається шляхом підсумовування отриманих значень за всіма підструктурами особистості. Результати оцінюються окремо для дорослих і підлітків, які не мають достатнього досвіду та можливостей для самореалізації. Шкала оцінки для дорослих: 38-49 балів - високий потенціал; 25-37 балів - середній; 12-24 балів - недостатній; до 12 балів - низький [32].

Дослідження духовності в рамках психології передбачає встановлення одиниці аналізу цього явища. Такою одиницею можуть виступати ціннісні орієнтації. Для цього ми використовуємо методику «діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца.

Методика складається з 57 цінностей, які необхідно оцінити в діапазоні від -1 до 7, де «-1» означає протилежність вашим принципам, 0 - абсолютно байдужа, 1 - не важлива, 2 - мало важлива, 3 - не дуже важлива, 4 – важлива, 5 - досить важлива, 6 - дуже важлива, а «7» – це винятково важлива цінність, що слугує керівним принципом у вашому житті.

Вона визначає 10 мотиваційних типів, кожен з яких пов'язаний із певною мотиваційною метою. Ці типи спрямовують конкретні дії особи та задають загальний напрямок її життєдіяльності.

Саморегуляційність (самотійність). Мотиваційна мета спрямована на досягнення самотійних і вільних думок і дій, ґрунтуючись на власних

переконаннях. Основні цінності охоплюють усвідомлення життя, самостійність, мудрість, відповідальність, фокусування на цілях, самостійне формулювання цілей та успіх.

Спонування до дій (відчуттів). Мотиваційна мета полягає в пошуку новизни та змагання в житті. Основні цінності: свобода, творчість, різноманітність, широта поглядів, відважність, життєрадісність і допитливість.

Гедонізм. Мотиваційна мета зосереджена на задоволенні, насолоді від відчуттів, насолоді життям. Основні цінності: насолода життям, турбота про себе, охайність і задоволення.

Досягнення. Мотиваційна мета полягає в досягненні особистого успіху через демонстрацію компетентності та отримання соціального визнання. Основні цінності: насиченість життя, самоповага, здоров'я, компетентність, репутація та інтелект.

Владність. Мотиваційна мета зосереджена на досягненні соціального статусу, престижу та контролю над людьми. Основні цінності: соціальна влада, багатство, визнання, впливовість.

Безпечність. Мотиваційна мета полягає в забезпеченні стабільності, безпеки та гармонії для суспільства, сім'ї та особи. Основні цінності: рівність, соціальний порядок, національна безпека, мир, традиції, безпека сім'ї та соціальна справедливість.

Конформність. Мотиваційна мета полягає в обмеженні дій, що можуть завдати шкоди іншим та порушують соціальні норми. Основні цінності: дисциплінованість, помірність, смиренність, повага до старших, прийняття життя таким, яким воно є, чесність і слухняність.

Традиційність. Мотиваційна мета зосереджена на повазі та підтримці звичаїв, прийнятті і визнанні ідей, що існують в конкретній культурі чи релігії. Основні цінності: бути духовним, доброзичливим, вдячним, злиття з природою, оберігати навколишнє середовище, і релігійність.

Прихильність (добре ставлення до отчення). Мотиваційна мета полягає в підтримці та підвищенні добробуту людей, з якими індивід має постійні зв'язки. Основні цінності: істина любов, вірність у дружбі, естетичне задоволення, відданість і доброзичливість.

Універсальність (направленість на себе). Мотиваційна мета зосереджена на розумінні, терпимості та підтримці добробуту всіх людей, природи та власного «Я». Основні цінності: бути в лагоді з собою, недоторканність особистісного світу.

Значення змінних 1-10 обчислюються як середні значення.

Саморегульованість: усвідомлення життя (10), мудрість (26), незалежність (31), орієнтованість на мету (34), автономне визначення цілей (41), бути відповідальним (52), успішність (55).

Стимулювання: свобода (5), творчість (16), різноманітне життя (25), широта поглядів (35), відвага (37), життєрадісність (50), допитливість (53).

Гедонізм: насолода життям (4), турбуватись про себе (7), акуратність (56), задоволеність (57).

Досягнення: наповненість життя (9), поважати себе (14), здоров'я (42), мати компетентність (43), репутація (46), розум (48).

Владність: влада соціальна (3), достаток (12), суспільне визнання (23), вплив (27), авторитет (39).

Безпека: рівні можливості для всіх (1), порядок соціальний (8), національна захищеність (13), мир (17), традиційність (18), безпека родини (22), суспільна справедливість (30).

Конформність: шанобливе ставлення до інших людей (11), самоконтроль (20), помірність (32), смирення (36), повага до старших (40), приймати життя (44), бути чесним (45), слухатись (47).

Традиції: бути духовним (6), почувати вдячність (15), єднатись з природою (24), охорона навколишнього середовища (38), бути доброзичливим (49), благочестивість (51).

Прихильність: істинна любов (19), вірність у дружбі (28), естетичне задоволення (29), бути відданим (33), бути поблажливим (54).

Самоорієнтація: гармонія з самим собою (2), недоторканність внутрішнього простору (21) [17].

Методика «Опитувальник сенсу життя» (The Meaning in Life Questionnaire, MLQ 2006).

Опитувальник має на меті визначити два аспекти сенсу життя: наявність сенсу (чи вважає людина, що її життя має сенс) та пошук сенсу (наскільки людина мотивована зрозуміти сенс свого життя). Учасники оцінюють кожне з 10 представлених висловлювань за 7-бальною шкалою, де «Абсолютно згоден» позначає 1, а «Абсолютно незгоден»- 7.

Автори методики вважають, що сенс життя виступає потенційним посередником між релігійністю та психологічним здоров'ям.

Вибір методики «The Meaning in Life Questionnaire» (MLQ) для дослідження духовного розвитку як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця обґрунтований кількома ключовими аспектами.

По-перше, MLQ дозволяє оцінити два важливих виміри сенсу життя – його наявність та пошук, що є критично важливим для розуміння духовності, яка часто пов'язана із сенсом власного життя.

По-друге, методика демонструє зв'язок між сенсом життя, релігійністю та психологічним здоров'ям, що підкреслює її актуальність у контексті професійної діяльності психолога. Крім того, MLQ активно використовується в логотерапії та при роботі з психотравмою, що важливо для психологічної практики, адже відновлення після травми часто включає пошук нового сенсу життя.

Методика також запрошує респондентів відображати свої суб'єктивні переживання, що забезпечує глибше розуміння їхніх ціннісних орієнтацій та мотивацій. Таким чином, використання MLQ у дослідженні духовного розвитку психолога-фахівця надає можливість отримати комплексну картину

його мотивацій і цінностей, що є важливим для глибшого розуміння професійно-особистісного росту в цій сфері.

При обробці результатів Пункт 9 має зворотній ключ (де абсолютно згоден – 7 балів, а абсолютно незгоден – 1 бал).

Шкала Наявність сенсу – пункти 1, 4, 5, 6, і 9

Шкала Пошук сенсу – пункти 2, 3, 7, 8, і 10

Обчислюється сума балів за кожною шкалою (від 5 до 35) [19].

Згідно з методикою опитування «The Meaning in Life Questionnaire» (MLQ), результати оцінки на двох шкалах – «Присутність сенсу» та «Пошук сенсу» – дозволяють сформулювати деякі ймовірнісні припущення про психологічний стан та життєві орієнтації індивіда. Важливо зазначити, що ці оцінки є лише умовними індикаторами і не можуть вважатися діагностичними.

Бал вище 24 за обома показниками: респонденти, які отримують більше 24 балів за «Присутність» і «Пошук», зазвичай відчують, що їх життя має цінний сенс та мету. Вони активно досліджують ці сенси, що робить процес пошуку більш важливим, ніж конкретні відповіді. Ці особи, як правило, оптимістичні, задоволені своїм життям і часто переживають позитивні емоції. Їхня духовність, незалежно від релігійної належності, є важливою складовою життя, а їхні знайомі можуть описувати їх як відкритих та емоційно стабільних.

Бал вище 24 за «Присутність» і нижче 24 за «Пошук»: Такі особи відчують, що їх життя має сенс, але не активно шукають нових шляхів для його визначення. Вони можуть бути задоволені своїм життям і мати традиційні цінності, однак їхнє життя є більш менш динамічним, ніж у тих, хто активно досліджує сенс. Їх знайомі характеризують їх як доброзичливих та організованих людей.

Бал нижче 24 за «Присутність» і вище 24 за «Пошук»: респонденти з такими результатами зазвичай не відчують, що їхнє життя має сенс, і активно шукають щось або когось, що могло б надати цьому сенс. Вони відчують дезорієнтацію, тривогу та інші негативні емоції. Їхні знайомі

описують їх як людей, які часто змінюють плани і не проявляють активності у соціумі.

Бал нижче 24 за обома показниками: учасники, які отримали менше 24 балів за «Присутність» та «Пошук», зазвичай не відчують цінності свого життя і не прагнуть активно досліджувати його сенс. Їх ставлення до життя є апатичним, вони часто відчують негативні емоції і не дотримуватися традиційних цінностей. Оточуючі вважають їх неорганізованими та менш соціально активними.

Духовний розвиток психолога включає не лише формування власної ідентичності, але й вміння підходити до життєвих викликів з творчістю та відкритістю.

Емоційний інтелект дозволяє фахівцеві відчувати зв'язок із іншими людьми на глибшому рівні, що є важливим аспектом духовності. Здатність співпереживати і підтримувати інших, розуміючи їхні емоційні потреби, сприяє формуванню емоційно здорового і збалансованого середовища.

Психологи, які розуміють свої почуття, легше справляються зі стресом і емоційним навантаженням, що виникає під час роботи з клієнтами. Це, в свою чергу, дозволяє їм створювати більш довірливі та підтримуючі стосунки, необхідні для ефективної терапії.

Емпатія, яка є невід'ємною складовою емоційного інтелекту, сприяє духовному розвитку, оскільки дозволяє психологам краще розуміти переживання інших людей. Здатність відчувати і розпізнавати емоції клієнтів допомагає фахівцям надавати підтримку, необхідну для їхнього власного духовного зростання.

Використання методики діагностики "емоційного інтелекту" Н. Холла допомагає виявити, як емоційний інтелект психологів впливає на їхній духовний розвиток. Вона дає змогу дослідити, як самосвідомість, емпатія та здатність управляти емоціями формують більш глибоке розуміння особистісних цінностей і сенсу професії.

Методика Н. Холла базується на змішаній моделі емоційного інтелекту та представлена у вигляді опитувальника, що містить 30 тверджень. Її метою є оцінка п'яти складових емоційного інтелекту (EI):

Емоційна обізнаність – здатність правильно розпізнавати емоції та постійно поповнювати знання про них.

Управління своїми емоціями – емоційна гнучкість та вміння контролювати свої емоційні реакції.

Самотивація – здатність керувати своїми емоціями та поведінкою для досягнення цілей.

Емпатія – вміння співпереживати іншим.

Розпізнавання емоцій інших людей – здатність взаємодіяти з іншими та впливати на їхній емоційний стан [25].

Інструкція до проведення: Пропонується ознайомитися з висловлюваннями, які відображають різні аспекти життя особистості. Потрібно оцінити ці висловлювання, вибравши відповідний бал з правого боку кожного з них. Шкала оцінки є шестиступеневою і включає такі варіанти відповідей: Повністю не згоден (–3 бали); В основному не згоден (–2 бали); Частково не згоден (–1 бал); Частково згоден (+1 Бал); В основному згоден (+2); Повністю згоден (+3).

Інтерпретація результатів за шкалами:

«Емоційна обізнаність» пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25.

«Управління власними емоціями» пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30.

«Самотивація» пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22.

«Емпатія» пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28.

«Розпізнавання емоцій інших» пункти 12, 15, 24, 26, 27, 29.

Рівні емоційного інтелекту згідно з кількісними показниками: Високий: 70 балів і більше; Середній: 40 – 69 балів; Низький: 30 балів і менше.

Для оцінки рівня емоційного самопізнання більш значущими є шкали 1, 2 і 3, оскільки вони зосереджуються на тому, як людина сприймає особисті емоції, наскільки вона замотивована, свої почуття та загалом себе. [16, 57].

Використання шкали базових переконань Р. Янов-Бульман у дослідженні духовного розвитку психолога є важливим інструментом для глибшого розуміння зв'язку між особистісним і духовним розвитком психолога.

Базові переконання - це внутрішні, узагальнені та стабільні структури, які формують уявлення індивіда про себе та навколишню реальність. Вони впливають на мислення, емоції та поведінку людини. [13].

Базові переконання формують світогляд психолога, впливаючи на його ставлення до світу, людей і самого себе. Психологи, які мають позитивні переконання про доброту людей і справедливість світу, здатні легше переживати емоційні виклики. Це підвищує їхню психологічну стійкість і сприяє духовному розвитку, оскільки вони знаходять сенс у своїй професійній діяльності.

Занижені базові переконання є основою для подальшого усвідомлення психологами своїх негативних установок, та можливості їх подоланням.

Це важливий етап у процесі саморефлексії, який сприяє їхньому особистісному зростанню та духовному розвитку. Крім того, знання своїх базових переконань допомагає психологам ефективніше взаємодіяти з клієнтами. Психологи, які усвідомлюють свої цінності та установки, надають глибшу емоційну підтримку, що збагачує їхній досвід і підвищує якість терапії. Це не тільки веде до кращих результатів у роботі з клієнтами, але й стимулює духовний розвиток самих психологів.

Цей опитувальник був створений у рамках когнітивної моделі базових переконань особистості. Згідно з методикою, однією з основних характеристик здорової людини є достатнє відчуття безпеки. Він містить 32 твердження та охоплює 8 шкал: 1) прихильності світу; 2) доброти людей; 3) справедливості світу; 4) контрольованості світу; 5) випадковості як принципу розподілу подій; 6) цінність особистісного «Я»; 7) рівень самоконтролю; 8) рівень везіння і удачі.

Значення за кожною шкалою визначається як середнє арифметичне балів за відповідними твердженнями. Для прямих висловлювань: 1 = Зовсім не згоден(-на); 2 = Не згоден(-на); 3 = Не зовсім згоден(-на); 4 = Радше згоден(-на); 5 = Згоден(-на); 6 = Цілком згоден(-на)[52].

Для прямих висловлювань це бали, зазначені респондентом, а для зворотних (позначених у «ключі» знаком мінус) – реверсивні значення (протилежні зазначеним у середній частині шкали, тобто «1» відповідає «6», «2» – «5», «3» - «4» і так далі) [56].

- 1) Прихильність світу. Запитання: 5, 9, 25, 30
- 2) Доброта людей. Запитання: -2, 4, -12, 26
- 3) Справедливість світу. Запитання: 1, 7, 14, 19
- 4) Контрольованість світу. Запитання: 11, 20, 22, 29
- 5) Випадковість як принцип розподілу подій. Запитання: 3, 6, 15, 24
- 6) Цінність особистого «Я». Запитання: -8, -18, 28,-31
- 7) Рівень самоконтролю та контролю. Запитання: 13, 17, 23, 27.
- 8) Рівень удачі і везіння. Запитання: 10, 16, 21, 32.

В нормі результати за всіма шкалами мають бути вищими за середнє, тобто не менше 3,5 балів, за винятком показника «Випадковість», який має бути нижчим. [52].

Ці вісім категорій об'єднуються в три основні групи:

«Загальне ставлення до прихильності навколишнього світу». Це значення обчислюється як середнє арифметичне показників «прихильності світу» та «доброти людей».

«Загальне ставлення до осмисленості світу, що включає контрольованість і справедливість подій». Воно визначається як середньоарифметичний показник «справедливість світу», «контролю світу» та зворотного значення «випадковості».

«Упевненість щодо особистої цінності, здатності управляти подіями та власної удачі». Це значення обчислюється як середнє арифметичне «цінність «Я», «самоконтроль» та «удачі» [54].

Вибрані методики створюють цілісний підхід до вивчення духовного розвитку психолога. Застосування цих методик сприяє глибшому розумінню факторів дослідження духовного розвитку як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця.

Таким чином, важливість дослідження полягає не лише в теоретичному значенні, але в практичному, оскільки глибше розуміння духовності психолога істотно підвищує ефективність його роботи з клієнтами

Висновки до другого розділу

У другому розділі висвітлено основні аспекти емпіричного дослідження, яке спрямоване на дослідження духовного розвитку як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця.

Перший етап дослідження полягав у теоретичному огляді літератури, що дозволило виявити актуальні питання у цій сфері та сформулювати завдання, які стали основою для подальшої роботи.

На другому етапі акцент було зроблено на відборі учасників, зацікавлених в опитуванні.

Третій етап передбачав підбір психодіагностичних методик, які дозволили збирати дані про емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти, з подальшим аналізом як у кількісному, так і в якісному вимірах. Дослідження проводилося в онлайн-форматі.

На четвертому етапі фокусувалися на аналізі відповідей учасників, які пройшли опитування, з подальшим розподілом їх на три вікові групи.

П'ятий етап став підсумковим: зібравши всі відповіді, було створено базу даних, що дозволила провести статистичний аналіз. Отримані результати дали змогу сформулювати висновки про роль духовного розвитку у професійно-особистісному зростанні психолога, підкреслюючи його значення в контексті практики.

У даному дослідженні було застосовано ряд методик, що дозволяють глибоко аналізувати це явище з різних точок зору. Методологічною основою стало використання системного підходу, що підкреслює універсальність духовності і її вплив на різні сфери людської діяльності.

Методика «Духовний потенціал особистості» Помиткіна забезпечує виявлення ключових характеристик духовного розвитку. Це дозволяє оцінити рівень духовного потенціалу, зрозуміти його розподіл у структурі особистості, що є важливим для професійної практики психолога.

Крім того, методика Ш. Шварца щодо діагностики індивідуальних цінностей надає змогу ідентифікувати мотиваційні типи особистості, що впливають на її поведінку та життєвий вибір. Вимірювання ціннісних орієнтацій є важливим для розуміння духовності, оскільки вона пов'язана з особистими переконаннями та мотивацією.

Опитувальник сенсу життя (MLQ) розширює аналіз, дозволяючи виявити, чи відчуває особа сенс у своєму житті та наскільки активно шукає його. Це, в свою чергу, підкреслює важливість сенсу як посередника між релігійністю та психологічним здоров'ям, що є суттєвим для психологічної практики.

Методика емоційного інтелекту Н. Холла оцінює, як емоційна обізнаність, емпатія та здатність управляти емоціями впливають на духовний розвиток, підкреслюючи важливість емоційного інтелекту у створенні довірливих стосунків з клієнтами.

Шкала базових переконань Р. Янов-Бульман надає можливість оцінити ставлення особистості до світу, що дозволяє глибше зрозуміти внутрішні переконання психолога і їх вплив на його професійну діяльність.

У підсумку, організація і обрані методки емпіричного дослідження формують комплексний підхід до вивчення духовного розвитку психолога, дозволяючи виявити як його особистісні, так і професійні аспекти.

РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

3.1 Статистична обробка тестових методик

Відповідно до проведеного огляду літературних джерел та останніх наукових праць присвячених розвитку духовного потенціалу особистості, були обрані тестові методики різної спрямованості, які з різних поглядів на питання духовності особистості тим чи іншим способом визначають характерні риси духовності. В результаті емпіричне дослідження на виборці майбутніх фахівців психологів було проведено за допомогою тестової батареї, яка складалася з таких тестових опитувальників:

- Методика «Духовний потенціал особистості» ;
- Методика «Діагностика індивідуальних цінностей» ;
- Методика «Опитувальник сенсу життя» (The Meaning in. Life Questionnaire, MLQ 2006);
- Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла;
- Шкала базових переконань Р. Янов-Бульман

Обробка результатів тестової методики «Духовний потенціал особистості» проводилася за допомогою MS Excel відповідно до інструкції методик. Першим етапом обробки результатів було визначення рівня відвертості кожного респондента для цього в методиці представлено чотири пари питань, які є протилежними за своїм сенсом один до одного, і при достатньому рівню відвертості ці протилежні пари потім невілюються окремими 4-ма питаннями тестової методики, для достатнього рівня відвертості сума за всіма критеріями має бути не більша ніж 4 бали, якщо ж отримана оцінка вийшла більше за 4 бали, то даний результат вважається не відвертим і відповідно для подальшого розгляду в дослідженні не приймається. За результатами визначення параметру істинності за методикою «Духовний потенціал особистості» було визначено що 7 респондентів отримали оцінку

вище за 4 бали, тому їх результати в подальшому не розглядалися, таким чином вибірка респондентів склала 60 осіб.

Відповідно до ключа даної методики кожному респонденту відповідно до його відповідей необхідно було виставити бальні оцінки за кожную відповідь яка збігається з ключем. Також всі питання методики поділені на 7 окремих груп, які відповідають таким духовним складовим як: спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія, і також за перехресними групами можна визначити 7 груп цінностей особистості, а сам: гуманістичні, естетичні, екологічні, пізнання та самопізнання, самовдосконалення, самореалізація, відповідальність.

В даному емпіричному дослідженні проводилися оцінки респондентів по першим та другим 7 групам. Після обробки результатів було визначено середні бальні оцінки за кожною з семи груп, та подубовано середній профіль духовних складових вибірки, який представлений на рисунку 1.

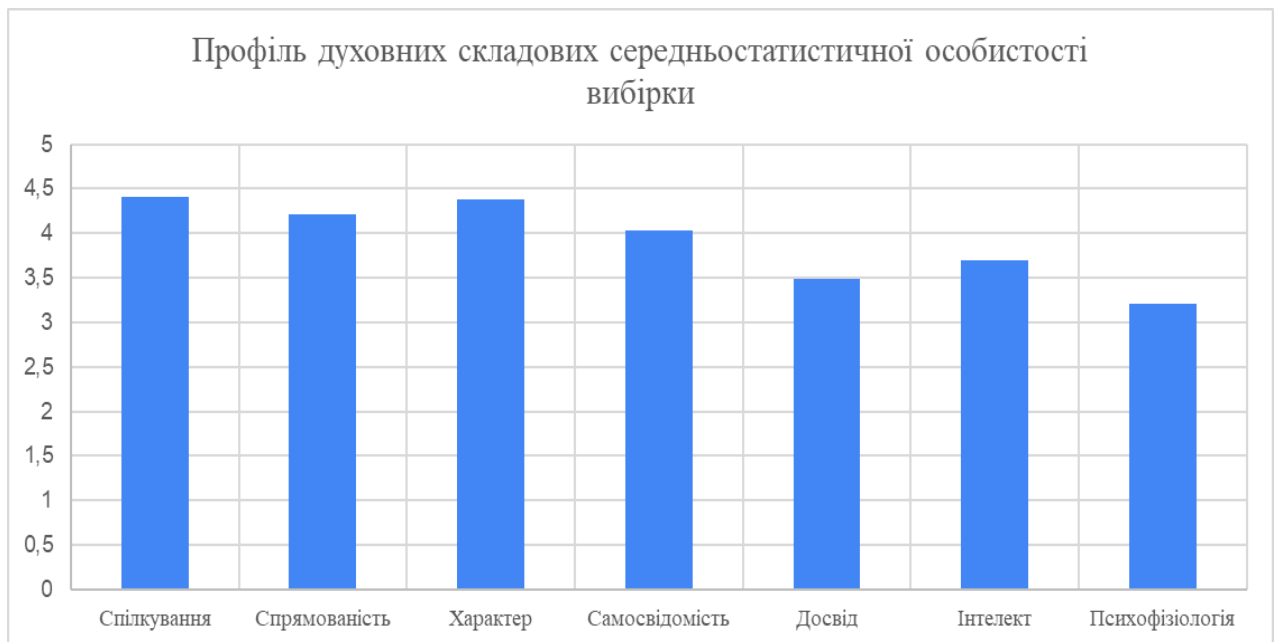

Рисунок 1 – Профіль духовних складових середньостатистичної особистості вибірки

З рисунку 1 видно, що середні показники вибірки за кожною з семи складових виміряних за допомогою методики «Духовний потенціал особистості» є більш менш однаковими, а різниця між найбільшою середньою оцінкою та найменшою складає 1,2 бали, а сумарна оцінка 27,4 бали з 49, що

можна інтерпретувати, як середній рівень духовного розвитку в досліджуваній вибірці. Також з результатів бальних оцінок було виокремлено профілі найбільш духовно розвиненої особистості за даною методикою та профіль найменш духовно розвиненої особистості, які відповідно наведені на рисунках 2 та 3.

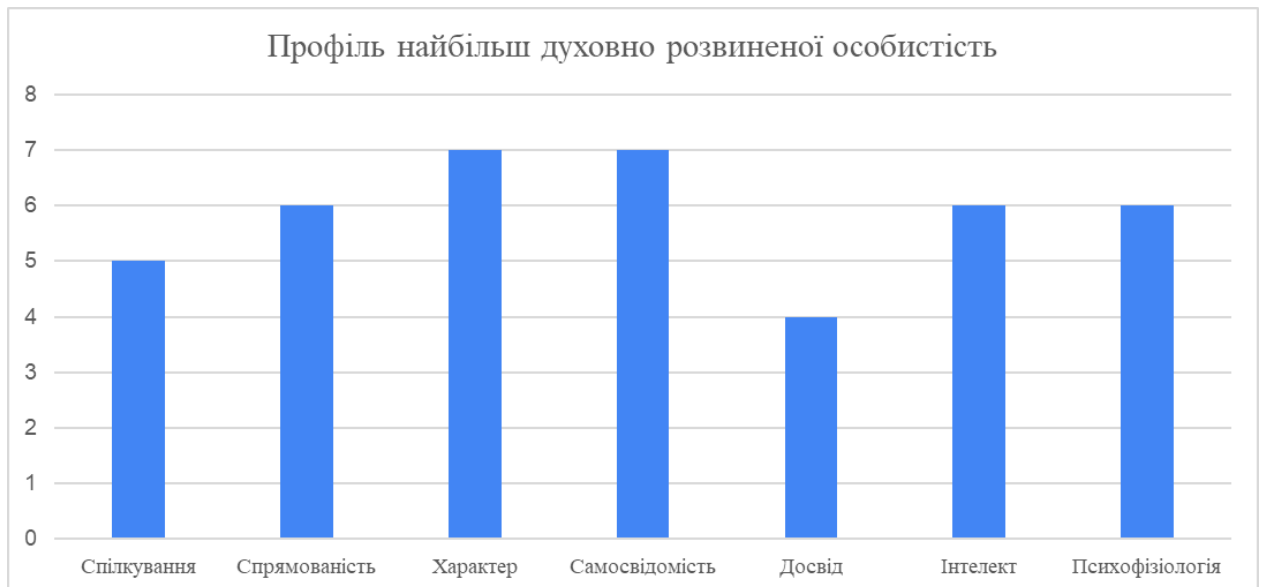

Рисунок 2 – Профіль духовних складових найбільш духовно розвиненої особистості вибірки

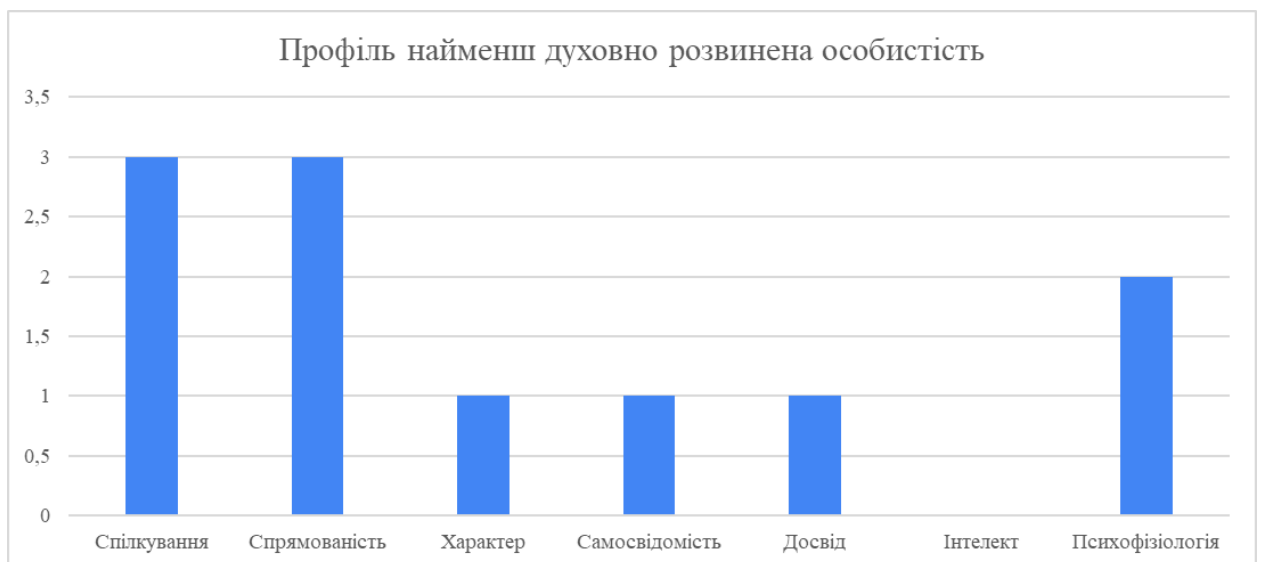

Рисунок 3 – Профіль духовних складових найменш духовно розвиненої особистості вибірки

Аналізуючи профілі духовного розвитку особистостей з рисунків 2 та 3, бачимо, що найбільший вклад в духовність найбільш духовно розвиненої особистості привносить характер та самосвідомість який мають найбільшу

оцінку 7 балів з 7, в той час, як для найменш розвиненої особистості дані показники набрали лише по 1 балу з 7. Також з аналізу даних профілів можна побачити суттєву різницю в показниках інтелекту, для найбільш духовно розвиненої особистості з вибірки цей показник складає 6 балів з семи, в той час як профіль найменш духовно розвиненої людини має 0 балів за цим показником. Сумарне відсоткове співвідношення рівнів духовного розвитку особистостей вибірки наведено на рисунку 4.

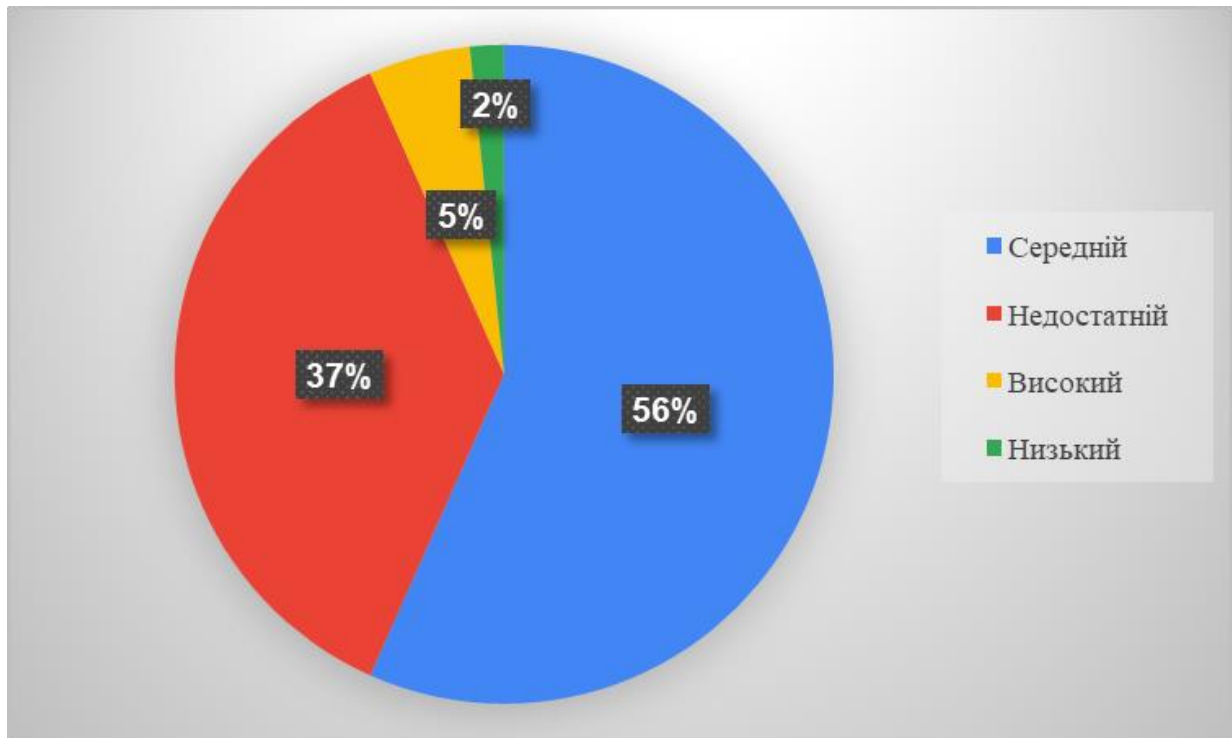

Рисунок 4 – Процентне відношення рівнів духовного розвитку вибірки

Сумарний розподіл вибірки у відсотках склався таким чином найбільше респондентів показало середній рівень духовного розвитку, а саме 56%, недостатній рівень духовного розвитку показало 37% респондентів, високий рівень склав 5% та низький 2%.

Особливою рисою між цими двома профілями також є вікова різниця, оскільки найбільш духовно розвинена людина відноситься до крайньої вікової зони дорослості вибірки в той час як людина з найменш духовно розвиненим профілем відноситься до протилежної крайньої вікової зони.

Зважаючи на загально прийняті принципи щодо залежності духовного розвитку особистості від вікової періодизації життя, та умовне підтвердження

даної гіпотези в процесі аналізу профілів особистості дане питання потребує подальшого розгляду в контексті нашого дослідження.

Також за допомогою даної методики було проведено визначення духовної орієнтації особистості. Розглянувши показники орієнтації було встановлено що середні показники знаходяться в таких межах за показником гуманістичних цінностей респонденти показали середній рівень оскільки даний параметр входить в діапазон від 3-5 балів, за естетичними цінностями респонденти також потрапляють у середній рівень, екологічні цінності та цінність пізнання і самопізнання для середніх значень вибірки також знаходяться на середньому рівні, а от самовдосконалення знаходиться на низькому рівні та входить в діапазон від 0 до 3, самореалізація та відповідальність також потрапляють в межі середнього рівня, детальна інформація щодо даних показників наведена в таблиці 1 та на рисунку 5.

Таблиця 1

Рівень вираженості духовних цінностей особистості визначений за допомогою методики «Духовний потенціал особистості»

Духовні цінності	Рівень орієнтації на духовні цінності у балах	Рівень
Гуманістичні	4,17	Середній рівень
Естетичні	3,48	Середній рівень
Екологічні	4,34	Середній рівень
Пізнання та самопізнання	4,93	Середній рівень
Самовдосконалення	2,96	Низький рівень
Самореалізація	3,93	Середній рівень
Відповідальність	3,65	Середній рівень

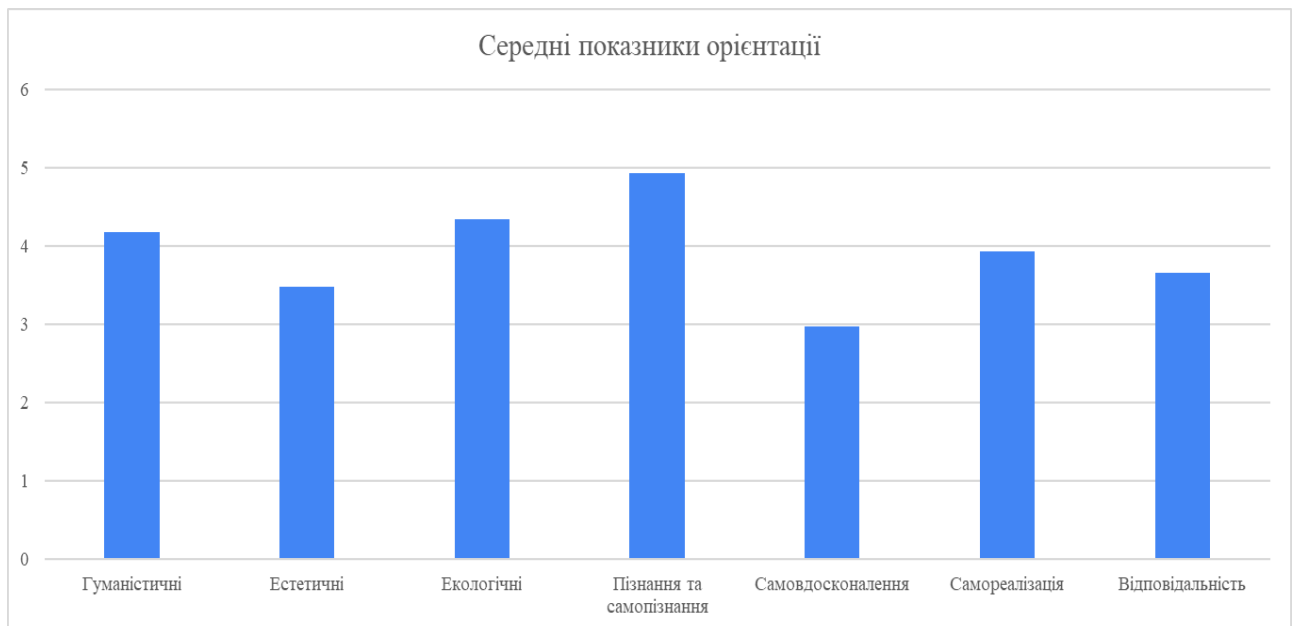

Рисунок 5 – Середні показники духовних орієнтацій вибірки респондентів

Отримані результати показують, що у студентів-психологів на першому місці за рівнем розвитку знаходяться цінності пізнання та самопізнання. Це охоплює інтерес до самоаналізу, інтроспекції та самосвідомості. Такі студенти схильні до глибокого внутрішнього споглядання і аналізу власних переживань та мислення.

На другій позиції розташовані екологічні цінності. Це свідчить про те, що особистісна орієнтація на захист довкілля є важливою для цієї групи. Вони проявляють турботу про збереження природи, прагнуть уникнути екологічних катастроф і зберегти чистоту планети.

Далі йдуть цінності, пов'язані з відповідальністю та самореалізацією. Ці студенти прагнуть розкрити свій внутрішній потенціал і направити його на служіння іншим: близьким людям, суспільству, природі, Богу. Самореалізація у цьому контексті пов'язана з пошуком сенсу через корисні дії і внесок у загальне благо.

Менш важливими для студентів-психологів виявились естетичні цінності, пов'язані з красою, гармонією та досконалістю в природі й людях. Це вказує на те, що прагнення до естетики та гармонії не є для них визначальним фактором у житті.

Також нижче у списку значущості знаходяться гуманістичні цінності. Хоча орієнтація на доброту і благодійність важлива, вона не домінує у їхній системі цінностей.

Найменш вираженою виявилась цінність самовдосконалення. Це говорить про те, що студенти-психологи не завжди активно шукають шляхи вдосконалення себе і не концентруються на розвитку нових позитивних якостей. Вони не ставлять перед собою завдання постійного особистісного зростання або пошуку нових методів самопокращення.

Таким чином, студенти-психологи більше орієнтовані на пізнання себе і світу, зберігаючи при цьому відповідальність за навколишнє середовище та суспільство, але менше уваги приділяють самовдосконаленню та естетичним і гуманістичним аспектам.

Методика «Діагностика індивідуальних цінностей»

За допомогою даної тестової методики в групі респондентів було встановлено 10 різних цінностей (мотиваційних типів), кожному з яких відповідає своя мотиваційна мета. Дані цінності вони задають загальний вектор розвитку та спрямованість особистості у повсякденному житті а також орієнтують та визначають певні дії особистості.

До цінностей які були визначені за допомогою даної мети відносяться: саморегуляція, стимулювання, гедонізм, досягнення, владна, безпека, комфортність, традиційність (духовність), прихильність, самоорієнтація. Сама методика складається з 57 питань, які рівномірно розподілені між тими цінностями які визначаються. Сама анкета для опитування складається з тверджень, які мають цифрові позначки, які відповідно і становлять бали за кожне питання, під час обробки результатів дослідження за цією методикою для кожного респондента були просумовані бали за кожною цінністю.

Найбільші та найменші значення за кожною цінністю а також середнє значення групи наведено в таблиці 2.

Бальні оцінки респондентів вибірки за 10 ціннісними орієнтаціями особистості визначеними за методикою «Діагностика індивідуальних цінностей»

№ з/п	Цінності	Максимальний бал	Мінімальний	Середнє значення
1	Саморегуляція	47	28	37,4
2	Стимулювання	44	21	33,4
3	Гедонізм	24	13	18,9
4	Досягнення	39	20	30,96
5	Влада	27	2	20,15
6	Безпека	48	27	37,5
7	Конформність	53	17	40,3
8	Традиції	42	17	27,1
9	Прихильність	35	16	25,3
10	Самоорієнтація	14	8	11,8

З результатів представлених у таблиці 1 можна зробити висновки, що більшість з представлених цінностей, які були виміряні за допомогою даної методики є більш менш усередненими значеннями, а різниці між максимальними та мінімальними балами вибірки є нормальними значеннями з точки зору нормального розподілу ймовірності. Найбільш вираженою цінністю, яка не підпадає під нормальність розподілу є влада. Різниця в результатах між максимальним та середнім балами набагато менша ніж

різниця між середнім та мінімальним балами, що свідчить про те що більшість респондентів визначили дану цінність як важливу з погляду своїх акцентуацій.

Відсотки вираженості тих чи інших цінностей у відсотках представлені на рисунку 6.

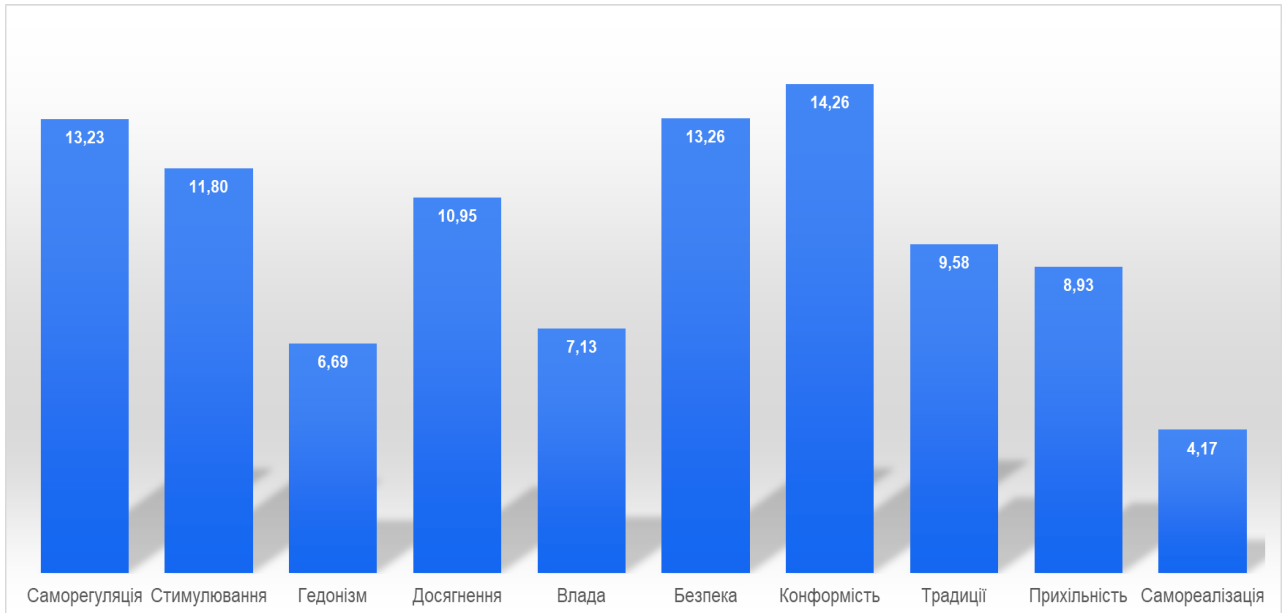

Рисунок 6 – Відсотки вираженості цінностей респондентів вибірки за методикою «Діагностика індивідуальних цінностей»

За результатами даної методики можна побачити, що домінуючими цінностями в даній вибірці є конформність та безпека. З погляду на конформні цінності це може свідчити про те що респондентам даної вибірки більш властиво в нинішніх умовах відчуття та прояви ввічливості, самодисципліна та самоконтроль, загальні принципи та засади поваги, прийняття життя таким як воно є, а з точки зору безпеки респондентам більш необхідно відчувати всі прояви безпеки, які можуть сприйматися особистістю, однак з глобального погляду на конкретну ситуацію даний показник ймовірно здебільшого обумовлений постійною небезпекою в країні, відсутністю абсолютно безпечного місця, постійними переживаннями страхів та загроз смерті. З урахуванням нинішніх реалій даний показник повинен бути домінуючим, однак його менша відсоткова значущість може бути обумовлена наявністю в групі респондентів великого відсотку людей, які на даний час перебувають закордоном, і у яких потреба в безпеці не є такою ярко вираженою.

Разом з тим найменш вираженою цінністю є самореалізація, яка складає всього 4,17% від загального балансу цінностей, однак даний показник також здебільшого обумовлений факторами навколишнього середовища, коли через активні бойові дії на території країни більшість людей перебувають у стані завмирання та фактично просто зберігають існуючий рівень свого розвитку, оскільки через постійні загрози не бачать сенсу або прагнення до чогось кращого, що стосується вибірки респондентів які знаходяться за кордоном то їх зменшений потяг до самореалізації визначається їх рівнем адаптації на новому місці, оскільки допоки людина не адаптується повноцінно на новому місці вона не бачить сенсу розвиватися далі, і в нинішніх умовах дуже багато людей які переїхали жити закордон вони стикаються з труднощами адаптації у вигляді мови, культурних цінностей, взаємодії з людьми, що змушує їх просто перебувати в стані очікування повернення додому та не розвиватися на новому місці, а так само перебувати в стані завмирання розвитку.

Методика «Опитувальник сенсу життя»

Дана методика спрямована на визначення сенсу життя особистості і складається з 10 питань, що стосуються життя особистості, на кожне питання респондент відповідав за 7 бальною шкалою від 1 до 7, відповідно до кожного балу починаючи з 1 були віднесені твердження, так для 1 балу було твердження «Абсолютно незгоден», для 2 балів «Переважно не згоден» і т. д. При обробці результатів дані питання розбиті на дві групи, це «Наявність сенсу» та «Пошук сенсу» відповідно для кожної групи ключем методики віднесені свої питання, також в даній методиці передбачено, що за питання «Моє життя зовсім немає мети» бали нараховуються за інверсійною схемою.

За кожною з шкал були нараховані респондентам бали від 5 до 35 балів, і при попередньому аналізі порівнювалися загальні бальні оцінки за кожною шкалою та визначалась приналежність особистості до конкретної групи за переважаючим балом. Так з 60 опитаних респондентів наявність сенсу при попередньому аналізі було виявлено у 27 осіб в той час як до категорії пошук

сенсу можна було віднести 33 людини, загальний розподіл по шкалам наведено на рисунку 7.

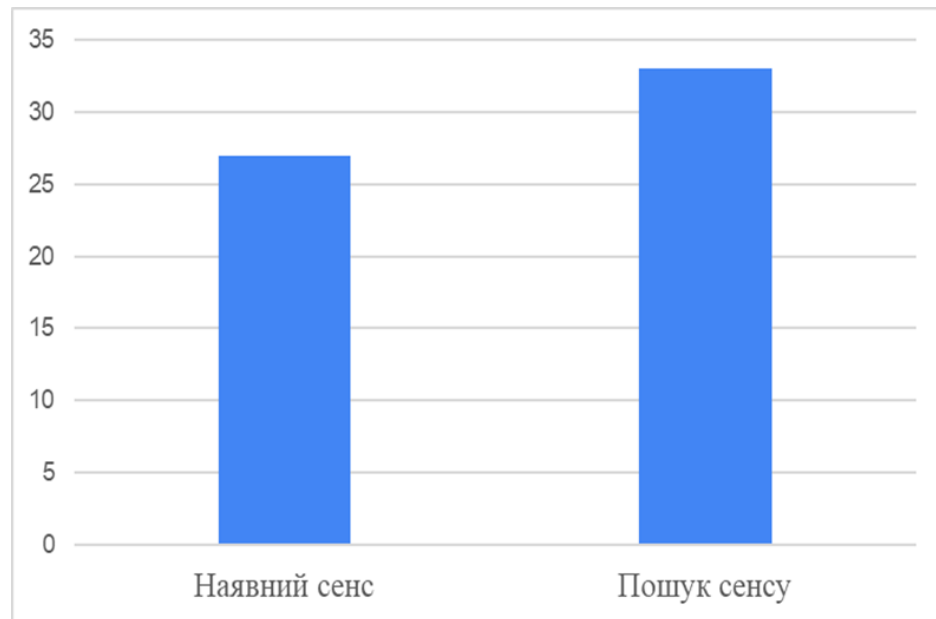

Рисунок 7 – Розподіл респондентів до домінуючим балам в шкалах «Наявний сенс» та «Пошук сенсу»

Відповідно до ключа опитувальника всіх респондентів за бальними оцінками додатково можна підрозділити на 4 групи. До групи MLQ I можна віднести респондентів, які мають більше ніж 24 бали в кожній шкалі, до групи MLQ II відносяться респонденти у яких кількість балів за шкалою «Наявності сенсу» більше ніж 24, до групи MLQ III відносяться респонденти у яких кількість балів за шкалою «Наявності сенсу» менше ніж 24 бали, однак оцінка в даній шкалі більша за оцінку в шкалі «Пошуку сенсу», і до групи MLQ IV відносяться всі інші респонденти, які мають за обома шкалами оцінки нижче ніж 24 бали. Таким чином на виборці наших респондентів був визначений такий кількісний склад за кожною з груп.

Таблиця 3

Кількісний склад респондентів за кожною з груп наявності сенсу

ЖИТТЯ

Група	MLQ I	MLQ II	MLQ III	MLQ IV
Кількість осіб	0	1	23	36

За результатами розподілу між групами можна побачити, що більшість людей відносяться до групи MLQ IV, які характеризуються в цілому відсутністю наявності сенсу життя, або не цікавістю його дослідження, схильні менше відчувати та переживати емоції, менш оптимістичні до свого майбутнього та в цілому не вбачають перспектив у майбутньому. Що стосується респондентів групи MLQ III то вони в загальному випадку відповідно до інтерпретації методики характеризуються втратою відчуття мети і сенсу життя, однак на відміну від MLQ IV вони ще перебувають у його пошуках.

З урахуванням на сучасні реалії, як і в попередній методиці можна казати про те що суттєвий вплив на результати має саме ситуація у країні, і що тривале перебування людей у стані стресу, страху та тривоги призвело до руйнації існуючих цілей і відповідно сенсу свого життя, для багатьох дана ситуація обмежила можливості для розвитку, а значна тривалість такого стану призвела до занепаду цих цілей або діяльностей. Якщо у особистостей які мають досить низький показник життєвих сил дані обставини призвели до повного руйнування картини світу і втрати сенсу життя, то для людей з більшими життєвими силами все ж таки більш властиво шукати нові сенси та знаходити цілі, однак процес пошуку суттєво затягується через значну динаміку змін у суспільстві та держави що в цілому в подальшому може призводити і до повної втрати сенсу життя в групі MLQ III, особливо такий процес може відчуватися коли особистість декілька разів поспіль втрачає свої нові цілі та орієнтації через що приходить поступова зневіра та занепад.

Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла

Дана методика складається з 30 питань, які відповідно відносяться до 5 шкал, за кожним з питань респондентам необхідно було відповісти запропонованими твердженнями, відповідно за які нараховувалися бали, однак дана методика передбачає нарахування як від'ємних так додатніх балів. За результатами сумування балів за кожною зі шкал можна визначити рівень вираженості тієї чи іншої риси емоційного інтелекту, відповідно до методики

відрізняють три рівні, «Високий», «Середній» та «Низький». Також за даною методикою можна визначити інтегральний показник емоційного інтелекту, який також визначається аналогічними трьома рівнями.

До шкал емоційного інтелекту відносяться: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших людей.

За проведеною обробкою результатів респондентів були отримані за кожною шкалою такі відсоткові показники рівнів.

Таблиця 4

Шкальні показники рівнів емоційного інтелекту визначені за методикою діагностики емоційного інтелекту Н. Холла

	Високий показник		Середній показник		Низький показник	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Шкала 1	11	18,33	26	43,33	23	38,33
Шкала 2	35	58,33	19	31,67	6	10
Шкала 3	18	30	30	50,00	12	20
Шкала 4	3	5	41	68,33	16	26,67
Шкала 5	5	8,33	40	66,67	15	25,00

Дані результати свідчать що середні показники рівня емоційного інтелекту найменші для шкали, що відповідає за емоційну обізнаність, а найбільший має показник шкали управління своїми емоціями.

Однак також одним із важливих моментів при обробці результатів за даною методикою є саме інтегральний показник емоційного інтелекту, який обчислювався для кожного респондента, діаграма інтегральних показників вибірки наведена на рисунку 8.

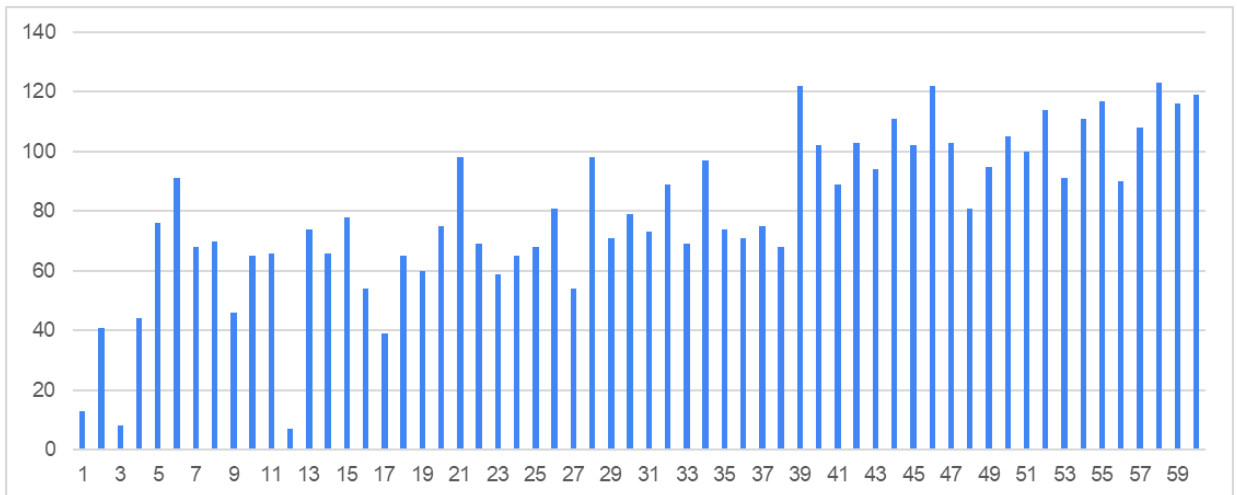

Рисунок 8 – Інтегральні показники емоційного інтелекту для кожного респондента вибірки

Відповідно до ранжування рівнів емоційного інтелекту за інтегральним показником всю вибірку було поділено на три групи за рівнями, розподіл представлений на круговій діаграмі, що наведена на рисунку 9.

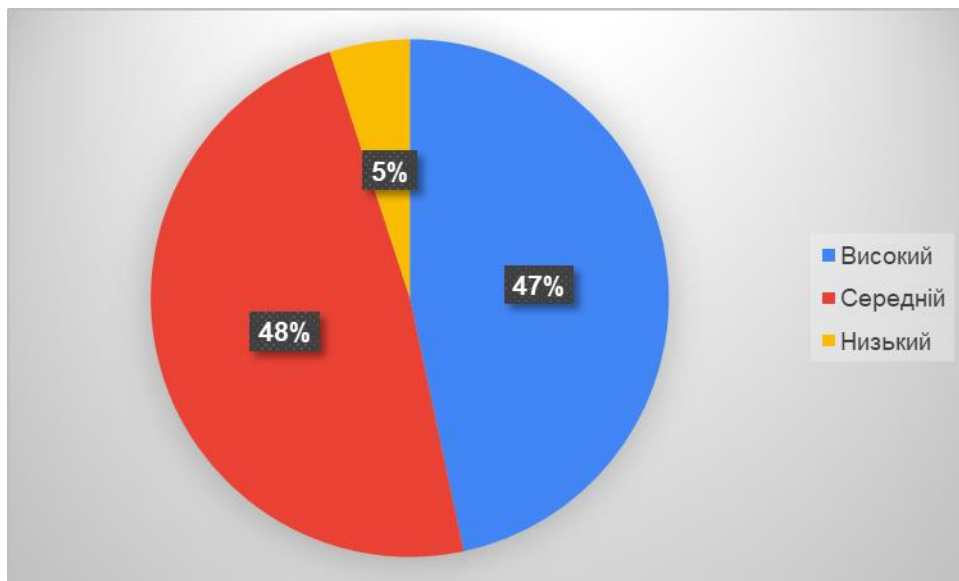

Рисунок 9 – Відсотковий розподіл за рівнями інтегрального показника емоційного інтелекту

Таким чином можна побачити, що значна частина респондентів вибірки, а саме 47% має високий рівень емоційного інтелекту, і трохи більше 48% респондентів мають середній рівень, і лише 5% від всіх респондентів мають низький рівень емоційного інтелекту.

За отриманими результатами можна сказати що значна кількість респондентів, які мають високий емоційний інтелект виявляють високу

емоційну обізнаність, що дозволяє їм усвідомлювати свої емоції та емоції інших, що сприяє кращій взаємодії з людьми. Вміння регулювати свої емоції допомагає їм підтримувати стійкість у стресових ситуаціях, знижуючи ризик вигорання. Розвинена емпатія створює довірливі стосунки, що є важливим для взаємодії з людьми. Високий рівень самомотивації веде до активного пошуку особистого сенсу і мети, що є ключовим аспектом духовного розвитку.

Респонденти з середнім рівнем емоційного інтелекту можуть бути на етапі розвитку своїх емоційних навичок, що відкриває можливості для навчання. Хоча їхня емпатія та управління емоціями можуть бути менш розвиненими, вони все ще здатні встановлювати стосунки з людьми, хоча й можуть стикатися з труднощами в кризових ситуаціях. Середній рівень може вказувати на активний пошук сенсу і місця в житті, а також потребу в саморефлексії для усвідомлення своїх емоцій і мотивацій.

Шкала базових переконань Р. Янов-Бульман

Дана методика складається з 32 питань на які респондентам було запропоновано 5 варіантам відповідей, за які відповідно нараховувалися бали від 1 до 5 в залежності від обраного твердження. Весь опитувальник поділений на вісім критеріїв таких як: прихильність світу, доброта людей, справедливість світу, контрольованість світу, випадковість як принцип розподілу подій, цінність власного «Я», ступінь самоконтролю та ступінь удачі чи везіння. Для кожного з даних критеріїв в методиці були виділені по 4 питання, за окремі питання бали нараховувалися за прямим методом, а для окремих в оберненому, бальні оцінки за кожним з критеріїв розраховувалися шляхом прямого сумування балів за кожне з чотирьох питань конкретного критерію. В результаті обробки даних всі результати були поділені на 3 рівні середній низький та високий для кожного критерію, середній діапазон значень був розрахований як середньоарифметичне значення всіх бальних оцінок респондентів та був прийнятий в межах $\pm 3,5$ бали. Всі значення що відхилялися від заданого діапазону в більшу сторону були прийняті як

високий рівень, що відхилялися в меншу сторону як низький рівень, таким чином за 8-му критеріями були отримані такі результати.

Таблиця 5

Показники рівнів базових переконань особистості визначених за базовими шкалами «Шкали базових переконань Р. Янов-Бульман»

	Високий показник		Середній показник		Низький показник	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Прихильність до світу	13	21,67	42	70	5	8,33
Доброта людей	5	8,33	50	83,33	5	8,33
Справедливість світу	5	8,33	50	83,33	5	8,33
Контрольованість світу	4	6,67	49	81,67	7	11,67
Випадковість і принцип розподілу подій що відбуваються	5	8,33	46	76,67	9	15,00
Цінність власного «Я»	7	11,67	47	78,33	6	10,00
Ступінь самоконтролю	7	11,67	47	78,33	6	10,00
Ступінь успіху або везіння	6	10	46	76,67	8	13,33

Відповідно до одержаних результатів більшість респондентів показують середній рівень за всіма 8-ма наведеними базовими переконаннями. Однак дані шкали також об'єднуються у три загальні, які відповідно визначають загальне ставлення до прихильності навколишнього світу, загальне ставлення до свідомості світу, переконання що до власної цінності здатності управління подіями і везіння. Оцінки за даними шкалами отримуються шляхом сумування відповідних базових шкал. Для наших респондентів за схожим принципом

було визначено також три рівні вираженості базових переконань за трьома об'єднаними шкалами.

Таблиця 6

Показники рівнів базових переконань особистості визначених за об'єднаними шкалами «Шкали базових переконань Р. Янов-Бульман»

	Високий показник		Середній показник		Низький показник	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Загальна ставлення до прихильності навколишнього світу	5	8,33	0	0	1	1,67
Загальне ставлення до свідомості світу	49	81,67	58	96,67	59	98,33
Переконання що до власної цінності здатності управління подіями і везіння	6	10	2	3,33	0	0

Таким чином за об'єднаними шкалами всі респонденти також схильні виявляти середній рівень вираженості базових переконань.

3.2 Статистичний аналіз результатів обробки даних

Після проведення статистичної обробки результатів проведених тестових методик були визначені питання, які не вдалося розкрити в процесі обробки та обґрунтування результатів проведених методик. До таких питань можна віднести чи залежить рівень духовного розвитку особистості від вікової періодизації особистості, та чи наявний взаємозв'язок між розглянутими та визначеними рисами особистості з рівнем духовного розвитку особистості.

Для вирішення першого питання проводилося порівняння рівня духовного розвитку, який був визначений за допомогою методики «Духовний потенціал особистості». Дане питання порушується в межах даного емпіричного дослідження, оскільки загальноприйняті теорії та концепції в більшості своїх поглядів спираються на те що духовність людини збільшується з віком, однак попередні дані статистичної обробки методики «Духовний потенціал особистості» показали неоднозначність в підтвердженні даної гіпотези

Для перевірки даної гіпотези вибірка респондентів була поділена на чотири групи відповідно до вікової періодизації Д. Бромлей, згідно якої для вікового діапазону респондентів нашої вибірки притаманні такі періоди:

- 21-25 років – рання дорослість;
- 25-40 років – середня дорослість;
- 40-55 років – пізня дорослість;
- 55-65 років – передпенсійний вік.

Після розподілу вибірки респондентів за віком було визначено що до ранньої дорослості відносяться 10 респондентів, до середньої дорослості 32 респондента, до пізньої дорослості 14 респонденті до передпенсійного віку відноситься 1 респондент, однак через невелику кількість респондентів, в останній групі відсутня навіть мінімальна об'єктивність результатів, тому вони приймаються в розрахунках виключно для індикативних цілей. Результати всіх груп вибірки порівнюються за допомогою непараметричного критерія Краскела-Уолліса за кожним з параметрів, що визначають рівень духовного розвитку особистості згідно методики «Духовний потенціал особистості». Визначення даного непараметричного критерію здійснюється за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics 26.0.

Результати порівняння медіан для кожної групи вибірки наведені в таблиці 7.

Непараметричний критерій Краскела-Уолліса для чотирьох вікових груп для результатів духовного розвитку особистості визначених за методикою «Духовний потенціал особистості»

№ з/п	Назва параметру	Статистична значимість	Рішення
1	Спілкування	0,397	Гіпотеза приймається
2	Спрямованість	0,005	Гіпотеза відхиляється
3	Характер	0,086	Гіпотеза приймається
4	Самосвідомість	0,061	Гіпотеза приймається
5	Досвід	0,371	Гіпотеза приймається
6	Інтелект	0,007	Гіпотеза відхиляється
7	Психофізіологія	0,03	Гіпотеза відхиляється

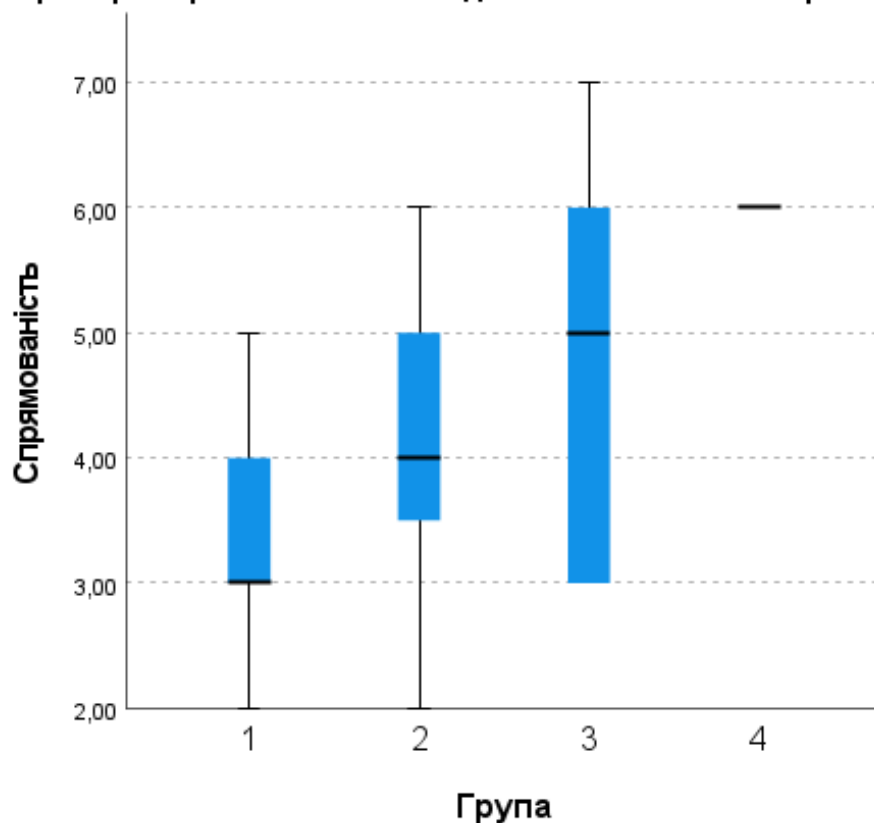
Таким чином з таблиці 7 можна побачити що за непараметричним критерієм Краскела-Уолліса між віковими групами є різниця у таких складових, що формують рівень духовного розвитку особистості:

- Спрямованість;
- Інтелект;
- Психофізіологія.

Що стосується спрямованість, то в контексті духовного розвитку особистості дана характеристика відповідає за вміння людини виокремлювати свої орієнтири та рухатися відповідно ним. Для кожної людини дані орієнтири є індивідуальними і кожен може мати свої спрямованості, які можна віднести до таких основних груп як гуманістичні спрямованості, спрямованість на гармонійний розвиток, духовне самовдосконалення, естетична спрямованість, екологічна та інші. Відповідно до віку особистості дані спрямованості також можуть змінюватися, так до прикладу людям що знаходять за віковою періодизацією Бромлей Д. у передпенсійному віку більш притаманна спрямованість на духовне самовдосконалення, вони стають більш релігійні,

здумуються про сенс свого життя та готуючись до зустрічі зі смертю намагаються відкупити свої гріхи. В той час як для ранньої дорослості більш притаманні гуманістичні спрямованості, а саме спрямованість на красу, доброту, що може проявлятися у світоглядних поглядах на світ добра та зла, у створенні речей або обстановки, що приносить естетичне задоволення та інше. Однак в контексті духовного розвитку особистості найбільшу роль відіграє не сама спрямованість на конкретну річ, дію або фактор а ступінь вираженості цієї спрямованості та її значущість в житті людини, і саме даний аспект і призводить до ступеню вираженості духовного розвитку людини. На рисунку 10 представлений критерій Краскела-Уолліса для параметру спрямованості особистої в формуванні духовного розвитку особистості.

Критерій Краскела-Уолліса для незалежних вибірок

Рисунок 10 – Непараметричний критерій Краскела-Уолліса для параметру спрямованості

З визначених значень медіан за критерієм Краскела-Уолліса можна побачити що з переходом на новий етап відповідно до вікової періодизації

спрямованість особистості зростає. Це може бути пов'язано зі зміною ціннісних орієнтирів, у зв'язку з досягненням певних матеріальних цілей та акцентуації своєї уваги на більш духовних речах, які неможливо досягнути в фізичному світі речей. З поступовим процесом усвідомлення неминучості кінця життя та бажанням гідно зустріти його відповідно до релігійних або індивідуальних переконань.

Також для більш детального аналізу даного питання проводяться парні порівняння груп, як представлені в таблиці 8.

Таблиця 8

Парні порівняння за параметром спрямованості для чотирьох вікових груп

Пара груп	Статистика критерію	Стандартна похибка	Стандартна статистика критерію	Статистична значимість	Статистична значимість скоригована поправкою Бонферроні
1-2	-8,862	5,957	-1,488	0,137	0,821
1-3	-19,657	6,808	-2,887	0,004	0,023
1-4	-33,8	12,737	-2,654	0,008	0,048
2-3	-10,795	5,269	-2,049	0,04	0,243
2-4	-24,937	11,985	-2,081	0,037	0,225
3-4	-14,143	12,430	-1,138	0,255	1

Примітка: група 1 – рання дорослість, група 2 – середня дорослість, група 3 – пізня дорослість, група 4 – передпенсійний вік.

Таким чином з парних порівнянь можна побачити, що невеликі взаємозв'язки спостерігаються між групами 1 та 2, а також між групами 3 та 4,

між групою 2 та 3 також присутній взаємозв'язок але недостатній для того щоб його враховувати, але в цілому дана динаміка попарного аналізу показує, що процес розвитку спрямованості особистості має вікову залежність і з переходом від однієї вікової періодизації до іншої, особистість починає збільшувати вплив своєї спрямованості на власні дії та погляди.

Наступним параметром, що не підпорядковується гіпотезі однаковості у віковій періодизації є інтелект. Незважаючи на те, що інтелект є відносно стійкою структурою розумових здібностей людини, він включає в себе такі компоненти як, досвід, набуті знання, здатність до швидкого й доцільного використання цих знань у нових ситуаціях, які раніше не траплялися, а також використовувати їх у процесі вирішення проблем чи задач. Дані компоненти не є стійкими і розвиваються в процесі життя людини, чим довше живе людина, тим більше вона потрапляє в різні ситуації, отримує знання та використовує їх. В цілому в контексті даного дослідження більш доцільним є варіант розглядання інтелекту, як такої структури яка відповідає за використання власного досвіду у своїй життєдіяльності, з урахуванням того, що з кожної конкретної ситуації особистість виносить правильно зроблені висновки, які відповідають загально прийнятим нормам, або нормам які людина виконує в незалежності від умов їх формування.

Критерій Краскела-Уолліса для параметру інтелект для чотирьох вікових груп вибірки приведені на рисунку 11. З даного рисунку можна побачити, що для групи 1, яка відповідає ранньої дорослості медіана показника інтелекту є вищою за медіану групи середньої дорослості. В цілому медіана показника інтелекту середньої дорослості є найменшою серед усіх чотирьох груп, адже далі спостерігається поступовий процес до подальшого підвищення інтелекту, і така динаміка спостерігається як в групі 3 так і в групі 4, хоча група 4 (передпенсійний вік) є індикативною, і просто певною мірою підтверджує дані припущення.

Критерій Краскела-Уолліса для незалежних вибірок

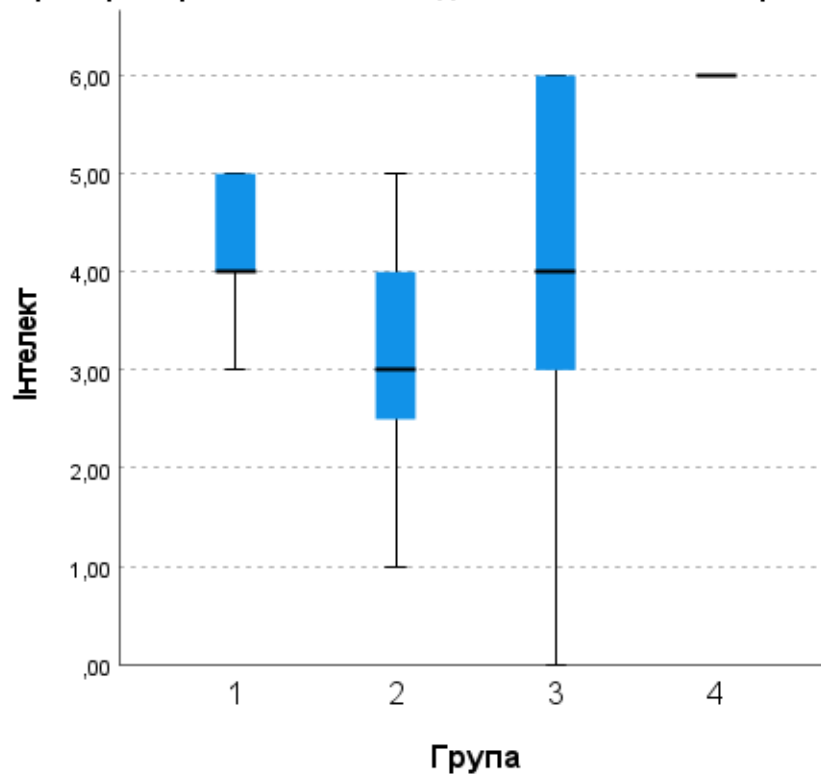

Рисунок 11 – Непараметричний критерій Краскела-Уолліса для параметру інтелекту

Такі коливання в рівнях інтелекту можна обґрунтувати специфікою процесу життєдіяльності людини, оскільки в період ранньої дорослості більшість людей перебувають в процесі навчання та оволодіння професіями, даний процес є зтяжним і триває ще з самого початку школи, коли особистість інтенсивно отримує нові знання та вчиться їх використовувати у своєму житті, і цей процес завершується як раз в період ранньої дорослості, тому медіана даного показника є більшою відносно середньої дорослості. Також варто зазначити що на період ранньої дорослості припадає пік розвитку когнітивних здібностей особистості та ще триває процес розвитку та самовдосконалення мозку. При настанні етапу середньої дорослості більшість людей переходять на провадження професійної діяльності, яка в більшості випадків потребує використання обмежених знань, а задачі та проблеми які виникають переважно мають типовий характер, що не потребує використання великих об'ємів знань цього світу, і на даному етапі відбувається втрата частини

академічних знань, що і призводить до зменшення медіани групи, однак тут починають включатися процеси духовного розвитку особистості, і переходячи вже до етапу пізньої дорослості втрата академічних знань компенсується набуттям духовних знань. Даний процес продовжує відбуватися протягом усього наступного життя людини, що відповідно потім переростає у такі поняття як досвід, життєва мудрість та спостережливість.

Останнім показником, що має відмінності між групами вибірки є психофізіологія, в загальному випадку даний показник можна розглядати як взаємозв'язок між фізичними проявами та потребами організму з психічним станом. Так при забезпеченні базових потреб людина може перейти до задоволення своїх соціальних потреб, при цьому рівень психологічної задоволеності здебільшого є константою. Психологічна задоволеність в даному випадку відображає рівень потреб людини, так до прикладу голодна людина буде мати таке саме психологічне задоволення від їжі як і забезпечена людина при досягненні своїх вищих цілей в соціальній, пізнавальній або естетичних сферах.

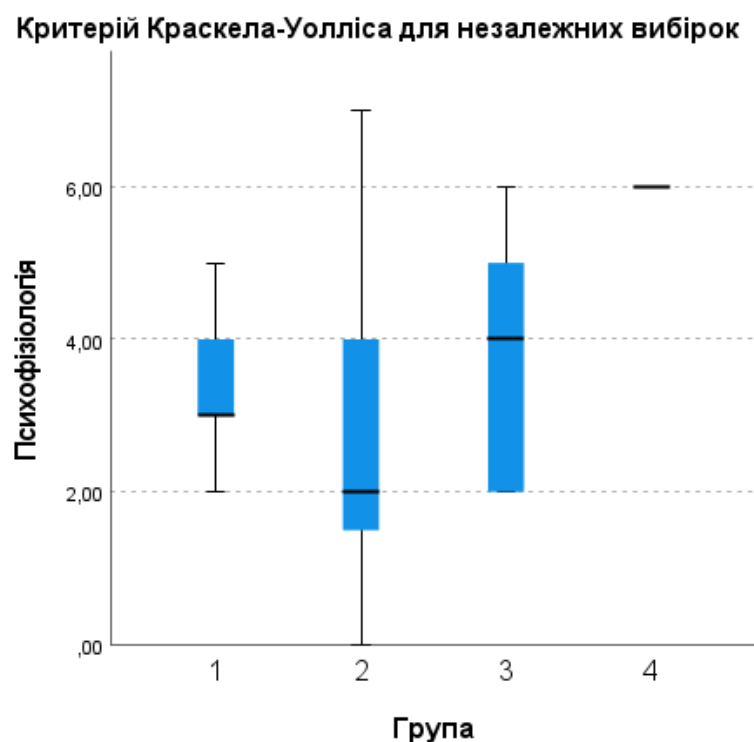

Рисунок 12 – Непараметричний критерій Краскела-Уолліса для параметру психофізіологія

З рисунку 12, який відображає різницю у рівні психофізіологічного прояву у групах вибірки можна спостерігати дуже схожу тенденцію, з тією яка спостерігалась для параметру інтелекту. Однак в даному випадку збільшений рівень прояву психофізіологічних показників може спостерігатися у групі ранньої дорослості активними соціальними зв'язками та постійними комунікаціями, зменшеними вимогами до якості забезпечення базових потреб, що відповідно буде завищувати рівень психофізіологічних проявів. При настанні середньої дорослості у особистості виникає потреба у перегляді своїх потреб та якості їх задоволення, відповідно виникають процеси, які змушують повернутися на самий початок психофізіологічних потреб та вносити корективи в їх розуміння та задоволення. Для цього етапу характерним є перегляд та контроль власного харчування, контроль якості та тривалості сну, а в окремих випадках при вихованні маленьких дітей потреба у повноцінному сні взагалі може переважати над багатьма іншими потребами. Починаючи вже з періоду пізньої дорослості на перший план особистості виходить повага та самовизначення, що в загальному випадку переносить особистість на зовсім інший рівень потреб та психологічного задоволення. В даному контексті варто відзначити, що не зважаючи на вікову періодизацію особистість не зможе перейти на більш високі психофізіологічні потреби не пройшовши етапи становлення та задоволення всіх попередніх щаблів, але оскільки дане дослідження направлено на вивчення студентів психологів, то ті студенти які знаходять на стадії пізньої дорослості як правило вже мають достатній досвід, необхідну освіту та задоволеність і пропрацьованість власних потреб нижчого рангу, тому такі крайні варіанти в дане емпіричне дослідження не увійшли.

Таким чином за результатами вікової періодизації складових частин розвитку духовності особистості можна зробити висновок про те що, три параметри які були визначенні за допомогою Краскела-Уолліса, а саме: спрямованість, інтелект та психофізіологія, дійсно може мати суттєвий зв'язок віком особистості.

3.3. Визначення кореляційних зв'язків між окремими характеристиками особистості та рівнем духовного розвитку особистості.

За допомогою чотирьох тестових методик, статистична обробка, який проводилась у пункті 3.1 даного розділу для кожного респондента було визначено 17 індивідуальних характеристик. Для того аби дослідити, які ж цих характеристик особистості впливає на рівень формування духовності особистості були прораховані кореляції з кожним з семи показників, які були визначені за методикою «Духовний потенціал особистості», та які формують загальний рівень духовності людини.

Для початку прораховувалися кореляційні зв'язки з характеристиками, які були визначені за методикою «Діагностика індивідуальних цінностей», дані кореляційні зв'язки представлені в таблиці 9.

Таблиця 9

Кореляційні зв'язки між складовими духовного розвитку особистості та індивідуальними характеристиками респондентів за методикою «Діагностика індивідуальних цінностей»

	Спілкування	Спрямованість	Характер	Самосвідомість	Досвід	Інтелект	Психологія
Саморегуляція	0,073	0,049	0,101	0,106	-0,172	0,01	-0,027
Стимулювання	0,032	0,092	0,186	-0,008	-0,194	0,194	-0,037
Гедонізм	0,2	0,197	0,114	-0,139	-0,153	0,2	0,085
Досягнення	0,143	-0,027	-0,023	0,012	-0,255*	0,19	-0,028
Влада	-0,004	-0,056	0	-0,037	-0,014	0,071	0,086

	Спілкування	Спрямованість	Характер	Самосвідомість	Досвід	Інтелект	Психологія
Безпека	0,206	-0,042	0,028	0,106	-0,154	-0,032	-0,08
Конформність	0,074	-0,028	0,029	0,183	-0,131	0,084	0,122
Традиції	-0,085	0,075	0,084	0,140	0,238	-0,038	-0,026
Прихильність	-0,035	0,063	0,091	0,092	-0,207	0,018	-0,039
Самореалізація	0,078	-0,107	0,168	0,121	-0,289*	0,059	-0,188

Таким чином було встановлено, що між індивідуальними характеристиками вимірними за допомогою методики «Діагностика індивідуальних цінностей» та семи складових духовності мають кореляційні зв'язки лише досвід з досягненнями та досвід з самореалізацією, що в цілому не є протиріччями загальних уявлень про зміст та процес отримання досвіду. Всі інші характеристики не мають однозначних значущих кореляційних зв'язків, що свідчить про недостатність вираженості однорідності діагностованих характеристик особистості з їх рівнем духовності.

Наступним етапом було визначення кореляційних зв'язків між складовими духовного розвитку особистості та наявністю сенсу життя, які представлені в таблиці 10.

**Кореляційні зв'язки між складовими духовного розвитку
особистості та індивідуальними характеристиками респондентів за
методикою «Опитувальник сенсу життя»**

	Спілкування	Спрямованість	Характер	Самосвідомість	Досвід	Інтелект	Психофізіологія
Наявність сенсу	-0,187	-0,193	0,018	-0,136	-0,042	-0,076	-0,129
Пошук сенсу	0,004	-0,003	0,161	-0,054	0,068	0,107	-0,17

Таким чином зі встановлених кореляційних зв'язків можна побачити, що суттєвих впливових зв'язків між наявністю сенсу життя або його пошуку та складових частин духовного розвитку людини немає, що може свідчити про те що в даній ситуації для респондентів наявність сенсу життя обумовлене більше матеріальними чинниками аніж духовними.

Таблиця 11

**Кореляційні зв'язки між складовими духовного розвитку
особистості та індивідуальними характеристиками респондентів за
методикою «Діагностики емоційного інтелекту»**

	Спілкування	Спрямованість	Характер	Самосвідомість	Досвід	Інтелект	Психофізіологія
Емоційна обізнаність	0,17	0,009	-0,051	-0,237	-0,174	0,063	0,11

	Спілкування	Спрямованість	Характер	Самосвідомість	Досвід	Інтелект	Психологія
Управління емоціями	-0,011	-0,021	-0,021	0,084	-0,185	-0,116	-0,105
Самомотивація	0,069	-0,122	-0,067	0,009	-0,212	-0,087	-0,153
Емпатія	-0,148	0,033	0,017	0,064	-0,19	0,014	-0,119
Розпізнавання емоцій	0,03	0,036	0,062	0,360**	-0,158	0,014	0,005

Таким чином при розрахуванні кореляційні зв'язки було встановлено що сильні кореляційні зв'язки наявні між самосвідомістю та розпізнаванням емоцій, що може свідчити про те що навичка розпізнавання емоцій дозволяє людині насамперед акцентувати увагу саме на своїх емоціях та переживаннях, краще розуміти самого себе та свої потреби, що в кінцевому результаті і призводить до розвитку самопізнання.

**Кореляційні зв'язки між складовими духовного розвитку
особистості та індивідуальними характеристиками респондентів за
методикою «Шкала базових переконань Р. Янов-Бульман»**

	Спілкування	Спрямованість	Характер	Самосвідомість	Досвід	Інтелект	Психофізіологія
Прихильність до світу	0,173	0,151	-0,134	0,123	-0,208	0,044	0,073
Доброта людей	0,07	0,086	-0,083	0,022	-0,037	0,019	0,093
Справедливість світу	-0,061	0,181	0,189	-0,033	0,095	-0,014	0,066
Контрольованість світу	0,04	0,137	0,314*	0,084	0,148	0,1	0,23
Випадковість і принцип розподілу подій що відбуваються	0,019	-0,262*	-0,153	-0,008	0,002	0,115	-0,155
Цінність власного Я	0,219	-0,003	-0,033	0,208	-0,35**	0,013	0,02
Ступінь самоконтролю	-0,124	0,028	-0,015	-0,175	0,192	-0,087	-0,009
Ступінь успіху або везіння	0,145	0,165	0,047	0,054	0,172	0,255*	0,08

Таким чином були отримані сильні кореляційні зв'язки між досвідом та цінністю власного Я, що може стверджувати, що ступінь само прийняття, цінність себе, своїх поглядів думок та дій безпосередньо приходить лише з віком та отриманням певного досвіду. Також кореляційні зв'язки були встановлені між характером та контрольованістю світу, що може свідчити про те що люди з більш сильним характером покладаються на те що світ і події в ньому повністю контрольовані, вони можуть на них впливати і що світ не керує ними, в той час як люди зі слабким характером більш схильні поклатися на випадок та долю, виходячи з переконань що світ неконтрольований і робить так як хоче. І останній кореляційний зв'язок був встановлений між спрямованістю та випадковістю і принцип розподілу подій що відбуваються, що в цілому також частково підтверджує попередній кореляційний зв'язок, адже випадковість подій людиною може сприйматися лише в тому випадку, коли він спрямований на більш реалістичні речі, так до прикладу забобонна людина буде набагато більше схильна вірити в те що якийсь випадок з нею відбувся саме через певні прикмети а не через випадковість, що в цілому і пояснює кореляцію між спрямованістю та випадковістю.

Всі наведені значені були розраховані як кореляції Пірсона, для перевірки кореляційних зв'язків були прораховані і кореляції Спірмена, однак наявність сильних та дуже сильних кореляційних зв'язків залишилась такою самою.

Таким чином за результати проведених розрахунків кореляційних зв'язків було встановлено лише 6 кореляцій з яких тільки дві кореляції можна віднести до сильних, при цьому аналіз даних кореляційних зв'язків показує загальноприйняті концепції взаємозв'язків між параметрами. В свою чергу кореляційних зв'язків між багатьма параметрами та складовими духовності не було встановлено.

Висновки до третього розділу

Проведене емпіричне дослідження щодо духовного розвитку майбутніх психологів було проведено за допомогою 5 тестових методик на 60 респондентах, які навчаються на спеціальності психологія на різних курсах. Статистична обробка результатів кожного тесту показала, що в цілому для вибірки притаманні всі рівні параметрів, що визначалися, однак найбільший відсоток здебільшого припадав на середні та високі рівні проявів. При аналізі результатів опитувальника сенсу життя біло встановлено, що більшість респондентів перебувають у пошуках сенсу життя, що в свою чергу було пов'язано з кардинальною зміною життєвих принципів та орієнтирів внаслідок активних воєнних дій на території України. Також при дослідженні особистісних цінностей було визначено, що для даної групи респондентів велике значення має цінність безпеки, що свідчить про переорієнтацію життєвих цінностей та орієнтирів у зв'язку з війною.

При визначенні взаємозв'язку між складовими духовного розвитку особистості та віковою періодизацією було встановлено що вік особистості впливає на три складові духовності людини з семи, які визначалися, що в цілому може підтверджувати концепцію духовного збагачення з віком людини, однак переважна кількість респондентів показала середній рівень розвитку духовності, що в цілому може свідчити про призупинку процесу духовного розвитку незалежно від віку.

Пошук кореляційних зв'язків між індивідуальними характеристиками особистості та їх духовністю дозволив встановити лише 6 зв'язків, що для даного дослідження є досить незначною кількістю, однак на основі попередньо зроблених аналізів статистичної обробки даних тестових методик, можна виокремити загальну тенденцію до глобальних змін в процесі розуміння духовності в сучасних умовах.

Знаходячись в складних життєвих умовах маючи та відчуваючи постійний ризик, у людей відбулася зміна традиційної картини світу, і відповідно всі їх життєві орієнтири та цінності вони були зруйновані.

Втративши певну частину своїх орієнтирів та цінностей люди відповідно і втратили частину своєї духовності, так у суспільстві спостерігається загальна тенденція то жорстокості, ненависті, люті, чисельно зростають випадки заміни доброти або терпимості на відкриту агресію, що в цілому також підтверджує концепцію зменшення загального рівня духовності.

Але даний процес він є короткотривалим за своєю природою, оскільки в більшості випадків духовно розвинена людина не може повністю і назавжди знизити свій рівень духовності, і тому при спробах повернутися до того рівня духовності який у неї був людина переорієнтовується і намагається знайти щось своє, що в даній ситуації або конкретному стані дозволить їй відчувати себе більш духовною. При цьому така переорієнтація є виключно індивідуальною і кожен шукає під свій запит, щось своє що і спричиняє невелику кількість кореляційних зв'язків. Такий процес можна назвати «Духовний ренесанс», коли після глобального занепаду кожен віднаходить духовність в самому собі своїми власними та індивідуальним методами та інструментами.

ВИСНОВКИ

Під час виконання кваліфікаційної роботи було проведено теоретико-емпіричне дослідження духовного розвитку, як домінанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця, що дало змогу отримати певні результати та зробити наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз підходів до поняття духовності скрізь призму філософсько-теологічного та історико-культурного підходів вказують на його складність і багатогранність, яка охоплює внутрішній світ особистості, моральні цінності, переконання та зв'язок з оточуючим світом. Духовність є не лише індивідуальним переживанням, а й соціальною категорією, що формується під впливом культурних, історичних та релігійних контекстів.

Історичний аналіз показує, що концепція духовності виникає з давніх філософських традицій, які підкреслюють важливість морального вдосконалення та пошуку істини. Для всебічного розуміння духовності необхідно враховувати не лише індивідуальні, а й об'єктивні соціальні та культурні фактори, що формують світогляд особистості. Духовність розглядається як динамічний процес, який включає в себе взаємодію когнітивного, емоційного та вольового компонентів.

2. Теоретичний огляд зарубіжних та вітчизняних психологічних теорій демонструє еволюцію розуміння духовності – від її заперечення в біхевіоризмі та психоаналізі до визнання її важливості в гуманістичній психології.

Духовність не лише пов'язана з релігійністю, а й охоплює вищі цінності, сенс життя та взаємозв'язок з самим собою, іншими та всесвітом. Теорії таких вчених, як Джеймс У., Адлер А., Юнг К. Г., Фромм Е., Асаджіолі Р. та Франкл В., підкреслюють важливість духовного розвитку як процесу, що включає самоактуалізацію, пошук сенсу та досягнення особистісної досконалості. Духовність впливає на психологічне благополуччя, підвищує якість життя та стимулює особистісний розвиток. Для духовного розвитку важливо враховувати як раціональні, так і емоційно-почуттєві характеристики

особистості, а також специфічні переживання, які виходять за межі звичайного досвіду.

Дослідження ролі духовного розвитку та його впливу на психологічну практику і професійну діяльність психолога підтверджують, що духовність є важливим аспектом людського існування, який охоплює не лише релігійні переконання, але й цінності, моральні норми та міжособистісні стосунки.

У процесі підготовки майбутніх психологів необхідно враховувати важливість їх особистісного духовного розвитку, що безпосередньо впливає на професійну ефективність. Інтеграція духовності в процес підготовки майбутніх психологів забезпечує не лише їхній професійний ріст, а й формує більш глибоке розуміння потреб клієнтів, що, в свою чергу, покращує якість психологічної допомоги.

3. Емпіричне дослідження духовного розвитку, як доміанти професійно-особистісного росту психолога-фахівця було реалізовано за допомогою таких методик: «Духовний потенціал особистості» Помиткіна Е. О., «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца, «Опитувальник сенсу життя» (The Meaning in Life Questionnaire, MLQ 2006), методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, шкала базових переконань Р. Янов-Бульман.

Методика «Духовний потенціал особистості» Помиткіна Е. О. дозволила визначити на якому рівні знаходяться духовні цінності у студентів-психологів, їх спрямованості та домінуючі складові їх рівня духовності. Для оцінки індивідуальних цінностей, ми застосували методику Ш. Шварца, яка дала змогу дослідити мотиваційні типи і домініантні цінності. «Опитувальник сенсу життя» (MLQ 2006) допоміг виявити рівень сенсу і значущості життя, що виступило маркером для співвідношення духовного розвитку та бажанням жити. Методика Н. Холла для діагностики емоційного інтелекту допомогла дослідити шкали та рівень емоційного інтелекту студентів психологів. Останнім елементом дослідження стала шкала базових переконань Р. Янов-Бульман, яка дозволила виявити внутрішні уявлення психолога про світ і себе.

4. Всі отримані результати були статистично проаналізовані та виявлені середні показники за кожною зі шкал, які було визначено за допомогою представлених методик. За отриманими статистичними даними були прораховані непараметричні статистичні критерії, які дозволили визначити наявність різниць між групами вибірки, дані критерії були визначені за допомогою програми IBM SPSS Statistics 27.

Аналіз результатів показав, що у респондентів переважає середній рівень духовного розвитку, зокрема виявлено, що найбільш розвиненими є характеристики, пов'язані з самосвідомістю та характером. Це вказує на важливість цих аспектів у формуванні духовного розвитку особистості.

Також за результатами дослідження бачимо, що домінуючими цінностями є конформності та безпеки, що свідчить про потребу респондентів у стабільності та впевненості у сучасних умовах. Натомість, цінності самореалізації та самовдосконалення виявилися на низькому рівні.

У рамках проведеного дослідження було виявлено кореляційні зв'язки між індивідуальними характеристиками особистості та рівнем духовного розвитку. Лише дві індивідуальні характеристики з усіх показали наявність кореляційних зв'язків, а саме: досвід і досягненн, показали кореляційні зв'язки з похибкою в межах 5%, і досвід і самореалізація – показали кореляційні зв'язки з похибкою в 1%, що свідчить про важливість досвіду у формуванні духовності, тоді як інші характеристики не виявили однозначних зв'язків.

Було також встановлено, що самосвідомість тісно пов'язана з розпізнаванням емоцій, підкреслюючи важливість емоційної обізнаності для розвитку самопізнання.

Спостереження показали сильні кореляційні зв'язки між цінністю власного «Я» та досвідом, а також між характером і контрольованістю світу, що підтверджує формування впевненості у власних діях з віком та досвідом. Результати дослідження підтверджують існуючі концепції про взаємозв'язки між характеристиками особистості та духовністю, однак вказують на недостатню вираженість цих зв'язків.

5. Результати дослідження вказують на те що студенти психологи перебувають в процесі навчання та формування своєї духовності що безумовно потребує подальшої роботи з розвитком духовного потенціалу студентів-психологів як на груповому під час навчання так і на індивідуальному рівнях, даний розвиток сприяє глибшому розумінню духовного розвитку особистості.

Отримані результати дослідження можуть бути корисними для розробки програм особистісного розвитку студентів, які акцентують увагу на самосвідомості та відповідальності.

Питання духовності і взаємозв'язку між духовним розвитком і віковими характеристиками, а також впливу зовнішніх факторів на цінності та мотивацію особистості є досить важливим та широким, що в свою чергу потребує постійного наукового моніторингу та актуалізації результатів досліджень. Результати тестування можуть бути інтегровані в навчальний процес для підвищення усвідомленості студентів щодо власних цінностей та мотивацій, що сприятиме їх особистісному зростанню.

Важливість глибокого аналізу духовного розвитку особистості в умовах сучасності відкриває нові перспективи для подальших наукових досліджень. Додаткові дослідження, які б охоплювали інші аспекти духовного розвитку, зокрема вивчення впливу соціальних і культурних факторів на духовність особистості, можуть значно розширити межі узагальнення знань про рівень духовного розвитку психологів та сприяти гармонійному розвитку майбутніх фахівців.

Адаптація існуючих тестових методик забезпечує краще відображення зв'язків між характеристиками особистості та духовністю, що дозволить отримати більш детальну картину взаємозв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Августин, Святий. Сповідь / пер. з латини Ю. Мушака. – Львів: Свічадо, 2021. 356 с.
2. Барбаянова О.В. Актуальність синергії освіти та духовності. Школа синергії освіти і духовності: нові виклики, тренди і можливості: матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн конференції 2020 р. Київ: ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2020. С. 7-10. URL: <http://umo.edu.ua/materialikonferencij-nimp> (дата звернення: 10.10.24).
3. Бех І. Д. Духовність особистості у парадигмальному представленні. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. – Київ, 2016. С. 12-25. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20(1)_4) (дата звернення: 10.10.24).
4. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
5. Болтівець С.І. Самосвідомість особистості Мирослава Боришевського у самопоступі людства. Психологія і суспільство: укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часоп. 2015. № 2. С. 13-27.
6. Боришевський М.Й. Етюди психолога. Спогади (Per aspera ad astra). Суми: Вид-во СумДПУ імені Антона Макаренка, 2014. 224с.
7. Бугерко Я.М. Глибинний потенціал духовних цінностей особистості / Black Sea. Scientific Journal of Academic Research. 2014. Vol. 10. P. 73-78.
8. Бугерко Я.М. Психотехнологія духовно-морального розвитку особистості. Габітус. 2020. № 14. С.152-157.
9. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
10. Вінцукевич П. Релігія та психоаналіз. Волинський благовісник. 2014. № 2. С. 187-206

11. Гегель В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. В. Таращука. Харків: Фоліо, 2022. 476 с.
12. Головіна О. Ю. Духовність особистості: проблеми та перспективи психологічного дослідження. Психологія і особистість. 2016. № 1. С. 278-289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_1_27 (дата звернення: 10.10.24).
13. Гуляєва А.С., Ковальчук Ю.О. Аналіз емпіричних даних щодо задоволеності життям та системи переконань особистості в кризових умовах. Теорія і практика сучасної психології: зб. наук. праць Класичного приватного університету. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2019. № 2. Т. 1. С. 37-41.
14. Данілова О.С., Щерблюк О.І. «Духовний потенціал та особистісні якості майбутніх фахівців-психологів (емпіричне дослідження на базі ОНУ імені І.І.Мечникова)». Науковий журнал «Габітус» Одеса. 2020. Вип. 13. С. 38-41.
15. Джунь Й. В. Критерій рангової кореляції Спірмена і особливості його застосування у педагогічних дослідженнях. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : зб. наук. праць / ред. кол.: А. С. Демянчук, В. І. Борейко, Й. В. Джунь та ін. ; Міжнарод. економ.-гуманіт. ун. ім. акад. Степана Демянчука. - Рівне : РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Дем`янчука, 2019. Вип. 2(22). С. 46–55.
16. Діагностика "емоційного інтелекту" (Н. Холл). Полтавський державний аграрний університет: веб-сайт. URL: <https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emociynogo-intelektu-n-holl> (дата звернення: 10.10.24).
17. Діагностика ціннісної сфери особистості: методика «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца (адаптація О. Тихомандрицької, Е. Дубовської): веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5200213/page:8> (дата звернення: 10.10.24).
18. Запорожченко О., Супрун А. Духовність як один з екзистенціалів людського буття. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-

конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2023. Вип. 97. С.177-179

19. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. – 219 с.

20. Історія філософії: навчально-методичний посібник. Частина перша – Запоріжжя, ЗДМУ. – 2014. 248 с.

21. Каралаш Н.Г. Духовність як вимір життя сучасної людини. Релігія та соціум, 2016. С. 15-21.

22. Коновець, С. В. Духовно-естетичний вплив образотворчого мистецтва на формування зростаючої особистості. Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2017. С. 146-156

23. Коханова О.П. Історія психології: від античності до початку ХХ ст. Київ : НВП – Інтерфейс. 2016. 235 с

24. Кочкурова О. В. Особливості духовного розвитку особистості майбутнього педагога. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2.13. С. 92-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2 (дата звернення: 10.10.24).

25. Кузнецов М.А., Діомідова Н.Ю. Емоційний інтелект як чинник психоемоційних станів студентів в умовах іспиту. Харків: Діса плюс, 2017. 189 с.

26. Михеєва Т.О. Застосування коефіцієнту рангової кореляції Спірмена при дослідженні показників толерантності до невизначеності та стресостійкості у іноземних студентів-майбутніх інженерів з технічного обслуговування повітряних суден та авіадвигунів. Актуальні проблеми вищої професійної освіти. Київ, 2023. С. 79-82.

27. Петренко Л. М. Термінологічний аналіз педагогічної сутності основних категорій і понять з проблеми духовно-морального виховання

молоді (за спадщиною Г. Ващенко). Витоки педагогічної майстерності. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. 2022. Вип. 29. С. 186-193.

28. Подкопаєва Ю. В. Вплив сім'ї та сімейних цінностей на формування духовності особистості дитини. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології". 2019. Вип. 9. С. 323-333

29. Подкопаєва Ю. В. Соціально-психологічні умови формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2017. 248 с.

30. Подкопаєва Ю. В., Помиткіна Л. В. Вплив соціальних чинників на формування у молодших школярів уявлень про духовний ідеал. Психологічні науки: проблеми і здобутки. 2018. Вип. 1. С. 180-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2018_1_13 (дата звернення: 02.09.24).

31. Помиткін Е. О. Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти 21-го століття. Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2017. С. 180-187.

32. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : навч. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с

33. Помиткін Е. О., Помиткіна Л. В. Психолого-педагогічний супровід духовно-культурного виховання особистості у ХХІ столітті. Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2019. С. 153-167.

34. Психологічна служба : підруч. / наук ред Панок В.Г., А.Г.Обухівська, В.Д.Острова та ін. Київ: Ніка-Центр, 2016. 362 с

35. Психологічні основи підготовки педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді : монографія / за ред. Е.О. Помиткіна. – Київ: ІПОД НАПН України, 2017. 252 с

36. Психосинергетичні особливості сталих та кризових періодів життя людини: монографія / М.-Л.А. Чепа, В.Ф. Маценко, Ж.М. Маценко, А.Д. Терещук та ін. Київ.: Педагогічна думка, 2015. 197 с.

37. Репетій С. Т. Розвиток духовності особистості як засіб виходу із духовної кризи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми,

перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти. Херсон: Просвіт, 2020. С. 302–305.

38. Савчин М. В. Здатності особистості : монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 288 с.

39. Савчин М.В. Образ людини у християнстві: парадигматика духовності. Психологія і суспільство, 2015. С. 73-93.

40. Савчин М.В. Християнська концепція людини як методологічний орієнтир у духовному вихованні дітей та молоді. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 2016. С. 260-265.

41. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз основних психологічних підходів до розуміння проблеми розвитку духовності особистості. Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки, 2014. С. 325-332.

42. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. Вип. 24. С. 630-646.

43. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз проблеми розвитку самосвідомості особистості в контексті розвитку її духовності. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Психологія», 2014. Том 19. Вип. 1(31). С. 269-275.

44. Танасійчук О. Психологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». 2020. Вип. 48. С. 253-271.

45. Третьякова Т. М. Головні аспекти сутності гуманізму Л. Фейербаха. Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць НУ "ОЮА". Одеса, 2014. Вип. 51. С. 65-69.

46. Тюріна Т. Г., Зачепа А. М. Духовність як визначальний чинник духовного здоров'я особистості та суспільства (у світлі вчення про ноосферу В. Вернадського). Лікарська справа- № 7. Київ, 2017. С. 255-260.

47. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с

48. Франкл В. Лікар та душа: Основи логотерапії. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2023. 320 с.

49. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки / пер. Тарашук П. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2021. 552 с.

50. Фройд З. Тотем і табу / пер. з англ. В. Чайковського. Харків: Фоліо, 2019. 267 с.

51. Цибулько О. С. Еволюційні зміни християнської теорії духовності. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2019. Вип. 1. С. 194-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2019_1_21 (дата звернення: 10.10.24).

52. Чайка Г. В. Український переклад методики вивчення фундаментальних припущень Р. Янов-Бульман. Вчені записки ТНУ В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2024. Т. 35 (74), № 2. С. 18–24.

53. Щербакова І. М. Психологічний аналіз психоаналітичних практик дослідження духовності. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2014. С. 425-432.

54. Юр'єва, Н. В. Мотиваційні ресурси стресостійкості військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних : монографія. Харків : НАНГУ, 2019. 197 с.

55. Юрченко О. В. Еволюція та специфіка взаємодії духовного та інтелектуального розвитку в процесі наукового та навчального пізнання в часи античності та раннього середньовіччя. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті. Харків: Вид. ВНОТ, 2019. С. 241-246.

56. Яншина Т. А. Психологічний супровід інтелектуального розвитку обдарованих: діагностика та розвиток особистісних якостей : навч. посіб. Київ, 2013. 276 с.

57. Яцюк М. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи): Навчально-методичний посібник. Вінниця : Вид-во «Діло», 2019. 105 с.

58. Adler A. Social Interest : Adler's Key to the Meaning of Life / Alfred Adler, Colin Brett. – Oxford, England: Oneworld Publications, 2014. 240 p.

59. Brian D. McClenagan The impact of counselor spiritual development on the decision to integrate client spirituality into a plan for growth and change: dissertation for the degree of doctor of philosophy/ Texas Tech University, 2013. 172 p. URL: <https://ttu-ir.tdl.org/server/api/core/bitstreams/45628103-8917-4127-83b3-7625ff3e6790/content> (Last accessed: 06.10.2024).

60. Chen ZJ, Cowden RG, Streib H. More spiritual than religious: Concurrent and longitudinal relations with personality traits, mystical experiences, and other individual characteristics. *Front Psychol.* 2023. P. 1-14.

61. Fradelos EC, Tzavella F, Koukia E, et al. The translation, validation and cultural adaptation of functional assessment of chronic illness therapy - spiritual well-being scale in greek language. *Materia Socio-medica.* 2016. P. 229-234. DOI: 10.5455/msm.2016.28.

62. Highland B., Worthington E. L., Jr., Davis D. E., Sibley C. G., Bulbulia J. A.. National longitudinal evidence for growth in subjective well-being from spiritual beliefs. *J. Health Psychol.* 2022. P. 1738–1752. doi: 10.1177/13591053211009280

63. Klein C., Silver C. F., Coleman T. J., Streib H., Hood R. W., Jr. “"spirituality" and mysticism” in *Semantics and Psychology of Spirituality: A Cross-cultural Analysis.* eds. Streib H., Hood R. W. (Cham, Switzerland: Springer;). 2016. P. 165–187

64. MacDonald D., Friedman H., Brewczynski J., Holland D., Salagame K., Mohan K., Gubrij Z. O., Cheong H. W. Spirituality as a Scientific Construct: Testing

Its Universality across Cultures and Languages/ Public Library of Science, vol. 10(3). 2015. P. 1-38.

65. Moreira-Almeida A, Koenig HG, Lucchetti G. Clinical implications of spirituality to mental health: review of evidence and practical guidelines. *Braz J Psychiatry*. 2014. P. 176-82. DOI: 10.1590/1516-4446-2013-1255.

66. Saint Augustine *The City of God* / translated by Marcus Dods. Roman Roads Media, Idaho. 2015. 838 p.

67. Schuurmans-Stekhoven J. Measuring Spirituality as Personal Belief in Supernatural Forces: Is the Character Strength Inventory-Spirituality subscale a brief, reliable and valid measure? *Implicit Religion*. 2014. P. 11–22. DOI:10.1558/imre.v17i2.211

68. Steensland B., Wang X., Schmidt L. C.. Spirituality: what does it mean and to whom? *J. Sci. Study Relig.* 57. 2018. P. 450–472. DOI: 10.1111/jssr.12534

69. Streib H., Chen Z. J. Evidence for the brief mysticism scale: psychometric properties, and moderation and mediation effects in predicting spiritual self-identification. *Int. J. Psychol. Relig.* 31. 2021. P. 165–175. DOI: 10.1080/10508619.2021.1899641

70. Streib H., Klein C., Keller B., Hood R. W., Jr. The mysticism scale as measure for subjective spirituality: new results with Hood's M-scale and the development of a short form in *Assessing Spirituality in a Diverse World*. Cham, Switzerland: Springer. 2021. P. 467–491

71. Wixwat M., Saucier G. Being spiritual but not religious. *Curr. Opin. Psychol.* 40. 2021. 121–125. DOI: 10.1016/j.copsyc.2020.09.003

72. Zyga S. Assessing Patients Spirituality: A New Age Holistic Approach or a Forgotten Nursing Practice? *Health science journal*. 2015. Vol. 9, №. 3:1. P. 1–3.